ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 10 (1981)

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)

Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48)

Βασίλειος Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

doi: 10.12681/dchae.908

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Β. Δ. (1981). Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *10*, 199–222. https://doi.org/10.12681/dchae.908

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 12/10/2024 08:50:33

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Οι παλιές εκκλησίες του κάστρου Μυκόνου και ο Ανδρέας Ξυγγόπουλος (εικ. 1-6, πίν. 43-48)

Βασίλειος ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)• Σελ. 199-222

ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE
e-Publishing

www.deltionchae.org

ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΜΥΚΟΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

(ΠΙΝ. 43 - 48)

Ι. ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΧΩΡΑΣ ΜΥΚΟΝΟΥ

Ἡ σημερινὴ συνοικία τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου καλύπτει μιὰ γλώσσα ξηρᾶς ποὺ προβάλλει στὴ θάλασσα καὶ ἀντικρύζει στὸ βορρᾶ τὴν Τῆνο.

Στὴν ἐδαφικὴ αὐτὴ μικροέξαρση (μέγιστες διαστάσεις: 80 × 90 μ., ἐμβαδὸ 7.000 μ², μέγιστο ὑψόμετρο 10 μ.), ποὺ στὸ ἀπώτερο παρελθὸν εἶχε φιλοξενήσει προϊστορικὸ οἰκισμό[1], δημιουργήθηκε ἕνα ἐπιθαλάσσιο εἶδος κάστρου, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα ὑπολείμματα σώζονται. Σήμερα ἀποτελεῖ τὴν ὁμώνυμη, ἀραιότερη καὶ παλιότερη συνοικία τῆς Χώρας Μυκόνου. Ἄλλοτε ἦταν ἡ πιὸ πυκνοοικοδομημένη καὶ περιλάμβανε στὸ περιτοίχισμά της ὁλόκληρο τὸν κύριο οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ.

Εἶναι γνωστὸ τὸ μεγάλο πλῆθος ἐκκλησιῶν ποὺ ὑπάρχει στὴ Μύκονο. Ὑπολογίζονται σήμερα σὲ 420 καὶ ἀναλογεῖ μία σὲ λίγο περισσότερους ἀπὸ δέκα μόνιμους κάτοικους τοῦ τόπου, ποὺ δὲν φθάνουν τὶς 4.000. Βέβαια οἱ ἐκκλησιὲς αὐτὲς δὲν εἶναι μεγάλες. Εἶναι ὅλες σὲ ἀνθρώπινα μέτρα καὶ δὲν ξεπερνοῦν τὸ μέγεθος συνηθισμένου παλιοῦ μυκονιάτικου σπιτιοῦ. Μεγαλόπρεπη ἐκκλησιὰ δὲν ὑπάρχει στὴ Μύκονο.

Τὸ σχεδιογράφημα (Εἰκ. 1), ποὺ ἔχει δημοσιευθεῖ σὲ προηγούμενη μελέτη μας[2], παρουσιάζει πολεοδομικὴ ἀναπαράσταση τοῦ Κάστρου Μυκόνου, ὅπως πρέπει νὰ ἦταν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. Σ' αὐτὸ ἔχουν σημειωθεῖ οἱ θέσεις 17 ἐκκλησιῶν τῆς Χώρας Μυκόνου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 11 βρίσκονται μέσα στὸ Κάστρο. Αὐτὲς εἶναι: Τὸ συγκρότημα τῆς Ἁγ. Ἑλένης (7) μὲ τὶς ἐκκλησιές, τῆς Ἁγ. Ἑλένης, τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Στὸ συγκρότημα τῆς Παραπορτιανῆς (4, 5, 6) περιλαμβάνονται ἡ ἀνώγεια Παναγία Παραπορτιανὴ καὶ οἱ ἰσόγειες ἐκκλησοῦλες: Ἅγ. Σώζων, Ἅγ. Ἀνάργυροι, Ἁγ. Ἀναστασία καὶ Ἅγ. Εὐστάθιος. Μέσα

1. George Bakalakis, Notes Cycladiques, Bulletin de Correspondance Hellénique 88 (1964), 555.

2. Ἡ μελέτη αὐτὴ μὲ τίτλο «Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῆς νήσου Μυκόνου» περιλαμβάνεται στὸν Α' τόμο τῆς Χωροταξικῆς-Ρυθμιστικῆς Μελέτης τοῦ Συμπλέγματος Μυκόνου-Δήλου-Ρήνειας τῶν Α. Καλλιγᾶ, Α. Παπαγεωργίου, Ι. Πολίτη καὶ Α. Ρωμανοῦ, Ἀθήνα, 1972, σ. 333 - 355.

στὸ Κάστρο σημειώνονται ἀκόμα οἱ μοναχικὲς ἐκκλησιὲς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου (9), τῆς Ἁγίας Μονῆς (12) καὶ τῆς Παναγίας Πρυανῆς (Πυργιανῆς 10). Ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸ Κάστρο ὑπάρχουν ἢ ὑπῆρχαν οἱ ἀκόλουθες ἐκκλησιές:

Εἰκ. 1. Πολεοδομικὴ ἀναπαράσταση τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου κατὰ τὸν 17ο αἰ.

Ἅη-Γιάννης τοῦ Βάθους (1), Ἁγ. Σωτήρα (2), Ἅγ. Πέτρος καὶ Παῦλος (14), Ἅγ. Γιώργης (15), Ἅη Γιάννης τῆς Μπαρκιᾶς (17) καὶ Ἅγ. Μάρκος (21). Φορητὲς εἰκόνες τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐκκλησιᾶς, ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά, ἔχουν μεταφερθεῖ στὴν Ἁγία Ἑλένη.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1965 εἴχαμε φιλοξενήσει στὴ Μύκονο τὸν ἀξέχαστο φίλο Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο. Εἶχε ἔρθει κατὰ παράκλησή μας γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν εἰκόνων ποὺ βρίσκονται στὶς παλιὲς ἐκκλησιὲς τοῦ Κάστρου Μυκόνου. Κατὰ τὴ δεκαήμερη παραμονή του στὸ νησὶ ἔγινε ἡ ἐξέταση, ὁ χαρακτηρισμὸς καὶ ἡ χρονολόγηση τῶν εἰκόνων τῶν παραπάνω ἐκκλησιῶν

τοῦ Κάστρου. Ἀπὸ τὶς σχετικὲς συζητήσεις, τῶν ὁποίων ἐκρατήθηκαν ἀκριβῆ σημειώματα, παραθέτουμε ἐδῶ μόνον ὅσα ἀφοροῦν στὸ συγκρότημα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἑλένης. Τὰ προγραμματισμένα ὅρια τῶν συνεργασιῶν στὸν ἀναμνηστικὸ τοῦτο τόμο δὲν ἐπιτρέπουν μεγαλύτερη ἔκταση στὸ δημοσίευμα αὐτό.

II. ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΓ. ΕΛΕΝΗΣ

Ἡ ὁμάδα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἑλένης (Εἰκ. 1 ἀριθ. 7) ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς λιθόκτιστες, ἐπιμήκεις, παράλληλες καὶ ἐφαπτόμενες κατὰ παράθεση καμαροσκεπεῖς οἰκοδομικὲς μονάδες, ποὺ ἐπικοινωνοῦν ἐσωτερικὰ μεταξύ τους. Τὸ συγκρότημα (Εἰκ. 2) ἀποτελοῦν ἡ μεγαλύτερη ἐκκλησιὰ τῆς Ἁγ. Ἑλένης Α στὴ μέση, τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ Β δεξιὰ καὶ ἡ κατὰ πολὺ μικρότερη ἐκκλησούλα τοῦ Ἁγ. Νικολάου Γ ἀριστερά.

Τὸ ἀσβεστωμένο κατάλευκο αὐτὸ σύνολο, μὲ τὶς κεραμιδιὲς ἀπὸ κουρασάνι κυλινδρικὲς στέγες, εἶναι λίγο (ὡς 0,70 μ.) ὑπερυψωμένο σχετικὰ μὲ τὸν δρόμο καὶ σχηματίζει δίκλιτη καμαρόσκεπη βασιλικὴ μὲ παρεκκλήσι. Τὸ συγκρότημα αὐτό, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὡς Ἁγία Ἑλένη τοῦ Κάστρου, ἔχει ἐξωτερικὲς διαστάσεις 12,45 μ. μῆκος, 8,00 μ. πλάτος στὴ μέση τοῦ μήκους, μέγιστο ὕψος 6,55 μ., καὶ μὲ τὸ κωδωνοστάσιο 8,75 μ. Ἡ Ἁγ. Ἑλένη ἀποτελεῖ διατηρητέο μνημεῖο καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἡ πιὸ μεγάλη ἐκκλησιὰ τοῦ Κάστρου, λειτουργοῦσε ἕως τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα σὰν μητροπολιτικὸς ναός[3].

Στὸ μεγαλύτερο κύριο μεσαῖο κλίτος Α, τὸ ἀφιερωμένο στὴν Ἁγία Ἑλένη, ἡ εἰκόνα τοῦ τέμπλου παρουσιάζει τὴ γνωστὴ σύνθεση τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἁγίας Ἑλένης ὁλόσωμους μὲ τὸν μεγάλο σταυρὸ στὴ μέση. Εἶναι δηλαδὴ ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησιὰ στὴν Ἁγία Ἑλένη καὶ τὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο ἀντί, ὅπως συνηθίζεται, στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο καὶ τὴν Ἁγία Ἑλένη.

Τὸ δεξὶ μικρότερο κλίτος Β εἶναι ἀφιερωμένο στοὺς Ἀρχάγγελους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ μὲ ἐπικράτηση κατὰ παράδοση τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ, τοῦ Ταξιάρχη τῆς Ἁγ. Ἑλένης, ὅπως εἶναι γνωστό. Τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Νικολάου Γ εἶναι πολὺ μικρότερο. Ἔχει μέγιστο μῆκος 4,59 μ, πλάτος 2,03 μ. στὴ δυτ. πρόσοψη καὶ 2,53 μ. στὴν ἀνατ. ὄψη. Τὸ ὕψος του εἶναι 4,20 μ.

Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή: Ἡ κύρια δυτικὴ ἑνιαία πρόσοψη τῆς Ἁγ. Ἑλένης καὶ τοῦ Ταξιάρχη (Εἰκ. 3, Πίν. 43α) παρουσιάζει στὸ ἀνώτερο τμῆμα

3. Περὶ τῆς Ἁγ. Ἑλένης ἀναφέρουν δύο ἔγγραφα τοῦ 1667 καὶ τοῦ 1670 στὸ Γενικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κράτους ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸ «Νοταρικαὶ Πράξεις Μυκόνου τῶν ἐτῶν 1663 - 1779 ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Γεωργίου Α. Πετροπούλου», Ἀθῆναι, 1960, σ. 472 καὶ 671.

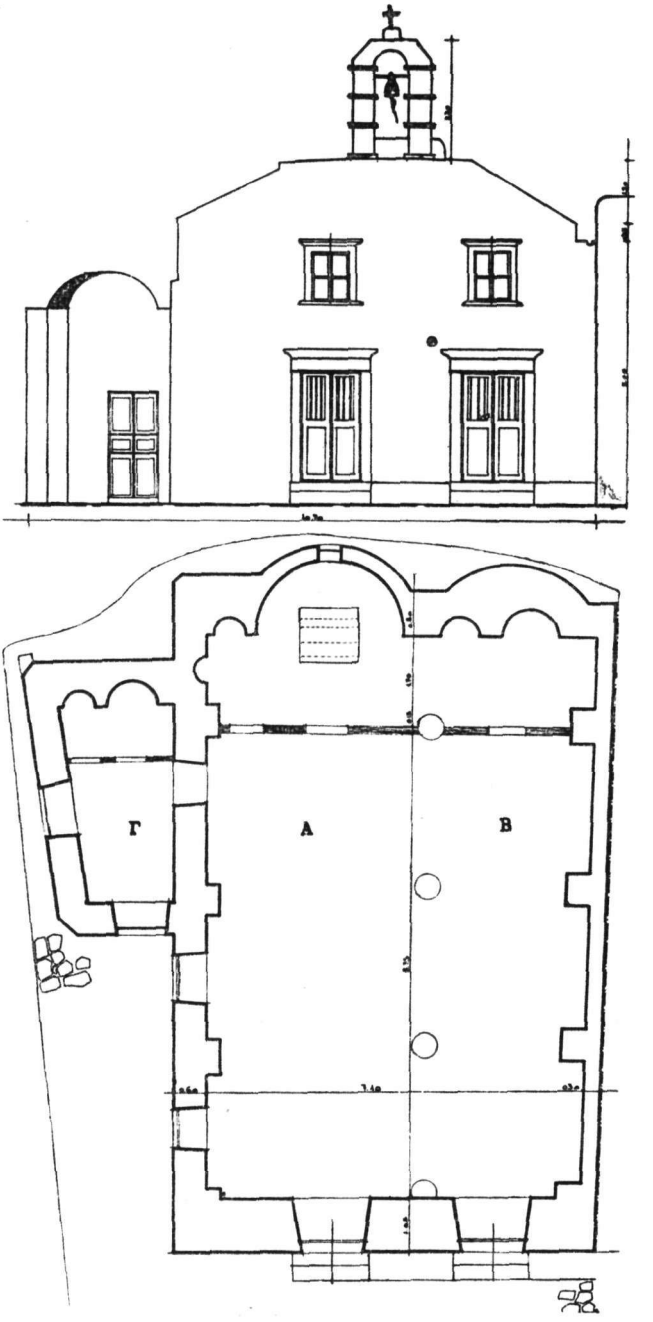

Εἰκ. 2. Τὸ συγκρότημα Ἁγ. Ἑλένης Κάστρου Χώρας Μυκόνου. Κύρια δυτικὴ πρόσοψη καὶ κάτοψη.

της σχῆμα τραπεζίου[4] καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος στηθαίου ποὺ καλύπτει τὰ δύο τύμπανα στὰ ὁποῖα καταλήγουν οἱ ἐφαπτόμενες μεταξύ τους κυλινδρόσχημες στέγες ἀπὸ τὰ δύο κλίτη.

Ἡ πρόσοψη αὐτὴ στέφεται μὲ δίστηλο κωδωνοστάσιο (Πίν. 44α), τοῦ ὁποίου οἱ δύο τετραγωνικῆς τομῆς πεσσίσκοι γεφυρώνονται στὴν κορυφὴ μὲ πυραμοειδὴ ἔξαρση (συνολικὸ ὕψος 2,20 μ.), ποὺ καταλήγει σὲ σταυρὸ καὶ εἶναι κλασικοῦ μυκονιάτικου τύπου. Κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ τετράπλευρα σκέλη του, διαιρεῖται κατὰ τὴν κατακόρυφο σὲ τρεῖς ζῶνες. Τὸ ἐπίπεδο τοῦ καμπαναριοῦ αὐτοῦ ἔχει προσανατολισμὸ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπικρατοῦντες σφοδροὶ ἄνεμοι εἶναι τοῦ βορεινοῦ τομέα, στὴ βάση τῆς νότιας πλευρᾶς κάθε σκέλους ὑπάρχει ἀπὸ ἕνα μικρὸ ἀντέρεισμα. Τὸ κωδωνοστάσιο δὲν βρίσκεται στὸ κατακόρυφο ἐπίπεδο συμμετρίας τῆς πρόσοψης, ἀλλὰ λίγο δεξιότερα καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ συμπέσει περίπου στὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀπὸ τὰ δύο κλίτη, ποὺ ἔχουν ἄνισο πλάτος. Ἡ μὴ ἀξονικὴ αὐτὴ τοποθέτηση τοῦ καμπαναριοῦ, ἐνῶ δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ στὸν διαβάτη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀπέναντι δὲν ὑπάρχει ὁ ἀπαιτούμενος χῶρος γιὰ παρατήρηση, δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ὁ ναὸς εἶναι μεγαλύτερος τοῦ πραγματικοῦ στὸν πλησιάζοντα ἀπὸ βορρᾶ, ἀπ' ὅπου, καὶ μόνο λοξά, εἶναι ὁρατὴ ὁλόκληρη ἡ πρόσοψη (Εἰκ. 3, Πίν. 43α).

Στὴν κύρια αὐτὴ ὄψη ὑπάρχουν τέσσερα ἀνοίγματα. Δυὸ δίφυλλες πόρτες καὶ σὲ ὕψος, πάνω ἀπὸ τὴν κάθε μιά, ἕνα φεγγιτοπαράθυρο. Κάθε ζευγάρι πόρτας-παράθυρου βρίσκεται στὸ ἀξονικὸ ἐπίπεδο τοῦ κλίτους ποὺ ἀντιστοιχεῖ. Οἱ πόρτες ἔχουν ἄνοιγμα 2,00 × 1,20 μ., τὸ δὲ μαρμάρινο κατώφλι τους εἶναι ὑπερυψωμένο κατὰ μικρὴ βαθμίδα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ δάπεδο. Καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ ἀνοίγματα, ποὺ ἰσορροποῦν ἀπόλυτα στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ, πλαισιώνονται ἀπὸ πολὺ φθαρμένα μαρμάρινα θυρώματα μὲ μικρὸ γεῖσο. Ἡ πρόσοψη ὅμως αὐτὴ πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι ἡ ἀρχική. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ χωρὶς τὸ τραπεζοειδὲς στηθαῖο στὴν κορυφή. Μόνο τὰ τέσσερα ἀνοίγματα πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν πρώτη μορφή της.

Σ' ἕνα σημεῖο τῆς κυρίας προσόψεως, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων, ἔχει πακτωθεῖ ἕνας ξύλινος βραχίονας (μήκους 0,76 μ.), ποὺ πιθανὸν ἀποτελοῦσε παλιὰ λαγουδέρα καϊκιοῦ (Πίν. 43β). Ἀργότερα ἔγινε κρεμαστάρι λαδοφάναρου, ποὺ φώτιζε κάποτε στὰ πανηγύρια

4. Κατὰ τὸν φίλο ἱστοριοδίφη Νίκο Ἀγγελετάκη, ὁ τύπος αὐτὸς τῆς προσόψεως τῆς Ἁγ. Ἑλένης εἶναι νεώτερος καὶ ἀπαντᾶται σὲ ἀρκετὲς ἐκκλησιὲς τῆς Χώρας Μυκόνου, ὅπως τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Γιαλοῦ, τῆς Ἁγ. Ἐλεούσας τῆς Καντούνας, τῆς Ἁγ. Ὑπακοῆς τῆς Μπαρκιᾶς, τοῦ Ἅη Λούκα τοῦ Νεκροταφείου, τῆς Ἁγ. Ἄννας στὸ Καμνάκι καὶ ἄλλων. Ἡ πιθανὴ χρονολογία τῆς δημιουργίας τῆς μορφῆς αὐτῆς στὴ Μύκονο τοποθετεῖται γύρω στὰ Ἐπαναστατικὰ χρόνια.

τὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ. Τὸ ξυλόγλυπτο αὐτὸ σχηματίζει σύμπλεγμα ἀπὸ δυὸ σκυλόψαρα στὴ σειρά, ποὺ τὸ μεγαλύτερο δαγκάνει τὴν οὐρὰ τοῦ μικρότερου, ποὺ προηγεῖται [5].

Ἡ πλαϊνὴ βορεινὴ πρόσοψη (Εἰκ. 3) παρουσιάζει δυὸ σιδερόφραχτα παρά-

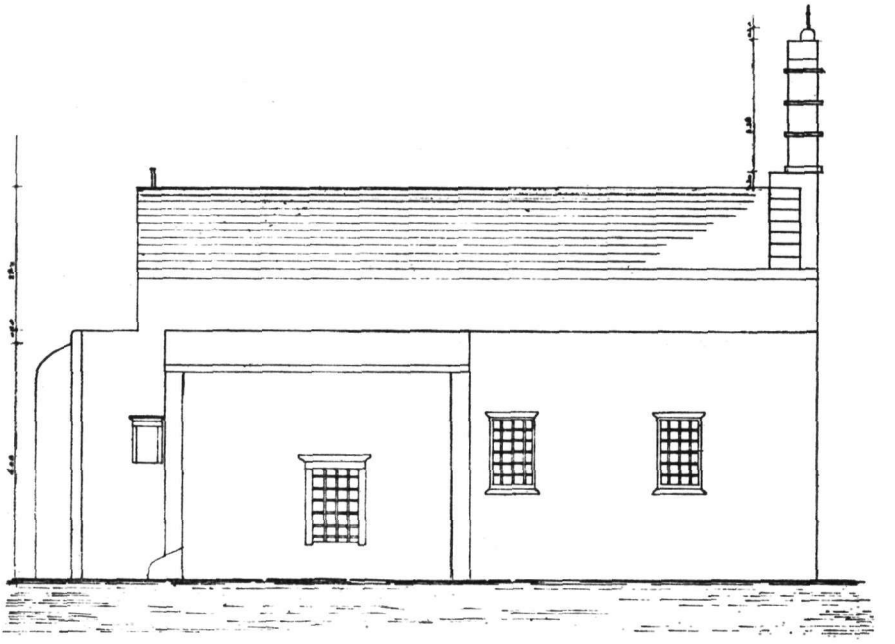

Εἰκ. 3. Ἁγ. Ἑλένη. Βορεινὴ πρόσοψη.

θυρα ποὺ κλείνουν μόνο μὲ ὑαλοστάτες, ἐνῶ τὸ ἀνατολικότερο τμῆμα της καλύπτεται ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ποὺ ἔχει ἐξώπορτα στὴ δύση καὶ ἕνα παρόμοιο παράθυρο, στὸ βορρᾶ. Στὰ δύο παράθυρα τῆς βορεινῆς αὐτῆς προσόψεως τῆς Ἁγ. Ἑλένης εἶναι μαρμάρινα τὸ «κατωκάσι», τὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ γεῖσο, ἐνῶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου μαρμάρινες εἶναι οἱ δύο παραστάδες (λαμπάδες), τὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ γεῖσο.

Στὴν πολὺ ὡραία ἀνατολικὴ (ὀπίσθια) ὄψη τοῦ συνόλου (Πίν. 43γ) προβάλλουν οἱ καμπύλες ἀπὸ τὶς δυὸ ἄνισες κόγχες τῶν ἱερῶν. Ἡ μεγαλύτερη τῆς Ἁγ. Ἑλένης μὲ δυὸ φεγγίτες χαμηλὰ καὶ ἡ μικρότερη τῶν Ἀρχαγγέλων. Πάνω ἀπὸ τὶς κόγχες, στὶς κατακόρυφες ἐπιφάνειες ἀπὸ τὰ τύμπανα, ποὺ

5. Βασ. Δ. Κυριαζόπουλου, Παλιὰ θηριόμορφα ἐπιτοίχια κρεμαστάρια φαναριῶν ἀπὸ τὴ Μύκονο, περιοδ. Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Τέχνη, τεῦχος 2 (1971) καὶ Βασ. Δ. Κυριαζόπουλου, Ἡ Πνευματικὴ Μύκονος, Ἀθήνα, 1980, σ. 252 - 260, ὅπου τὸ ξυλόγλυπτο σύμπλεγμα ἀποκαλεῖται «Τὸ μεγάλο ψάρι τρώει τὸ μικρό».

κλείνουν τὶς δυὸ καμαρόσκεπες στέγες, ὑπάρχουν δυὸ πολὺ μικροὶ φεγγίτες (μούτουλα) ἐνῶ ψηλότερα ἀκόμα, στὶς στέγες, προβάλλει ἀπὸ ἕνα μαρμάρινο κολονάκι. Ἡ ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγ. Νικολάου παρουσιάζει, στὴ θέση τῆς κόγχης ἕνα πρόσθετο κατακόρυφο τοῖχο. Ἀνῆκε σὲ γειτονικὴ οἰκοδομή, ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς νότιας πλαϊνῆς προσόψεως καλύπτεται ἀπὸ ἕνα παλιὸ μικρὸ ἰδιωτικὸ διώροφο σπίτι.

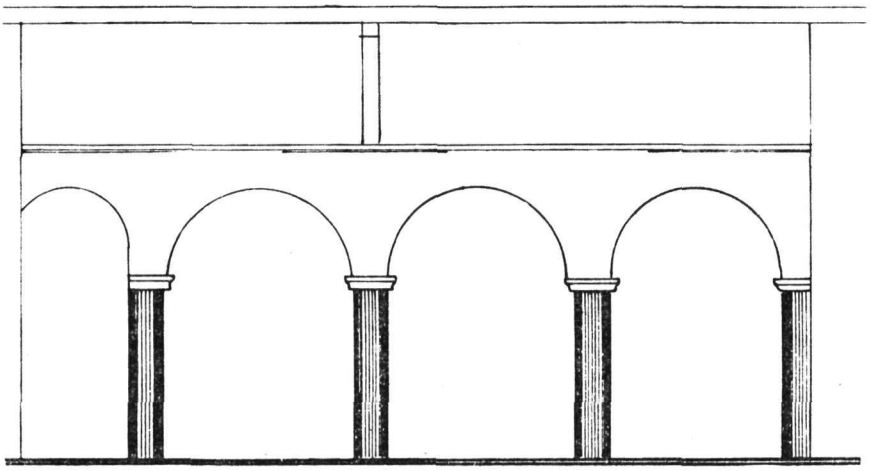

Εἰκ. 4. Ἁγ. Ἑλένη. Ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία.

Τὸ ἐσωτερικό. Τὰ δυὸ κλίτη τῆς δίκλιτης βασιλικῆς χωρίζονται μὲ κιονοστοιχία ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις μονοκόμματες μαρμάρινες κολόνες καὶ τέσσερα τόξα (Εἰκ. 4). Ἀπὸ τοὺς κίονες ὁ δυτικότερος πρῶτος εἶναι μισοεντοιχισμένος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τοίχου τῆς κύριας προσόψεως, ἐνῶ ὁ τέταρτος χωρίζει τὸ τέμπλο τῆς Ἁγ. Ἑλένης ἀπὸ τὸ τέμπλο τῶν Ἀρχαγγέλων. Τὸ ἀνατολικότερο τελευταῖο τόξο, ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ Ἱερό, εἶναι μικρότερο τῶν τριῶν ἄλλων. Οἱ μαρμάρινες κολόνες ἔχουν ὕψος (μαζὶ μὲ τὰ κιονόκρανα) 2,24 μ., διάμετρο 0,47 μ. καὶ στέφονται μὲ μαρμάρινα κιονόκρανα μορφῆς ἀνεστραμμένου κόλουρου κώνου, τοῦ ὁποίου ἡ τετράγωνη ἀνώτερη βάση ἔχει πλευρὰ 0,58 μ. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ μάρμαρα αὐτά, ὅπως καὶ ὅλα τὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν παλιῶν οἰκοδομῶν τῆς Μυκόνου, προέρχονται ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἐρειπιώνα τῆς γειτονικῆς Δήλου.

Κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κλίτη στεγάζεται ἀπὸ μιὰ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα, ἡ ὁποία ἐπάνω ἀπὸ τὸν τρίτο κίονα, ἀπὸ δυσμὰς πρὸς ἀνατολάς, παρουσιάζει ἐσωτερικὰ καὶ στὰ δύο κλίτη ἐνισχυτικὸ τῆς ὀροφῆς τόξο.

Στὸν νότιο πλαϊνὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ ἀντίστοιχα

στὸν βορεινὸ πλαϊνὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὑπάρχουν ἀνὰ τρία τυφλὰ τόξα, ποὺ βαίνουν σὲ παραστάδες καὶ ἀντιστοιχοῦν στὰ ἐνδιάμεσα ἀνοικτὰ τόξα τῆς κιονοστοιχίας. Στὸν βορεινὸ ἐσωτερικὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης (Εἰκ. 5) ὑπάρχουν τὰ δύο ὑπερυψωμένα, ἀψιδωτὰ στὸ ἐσωτερικό, παράθυρα, ποὺ ἐναρμονίζονται ἱκανοποιητικὰ μέσα στὶς δυὸ

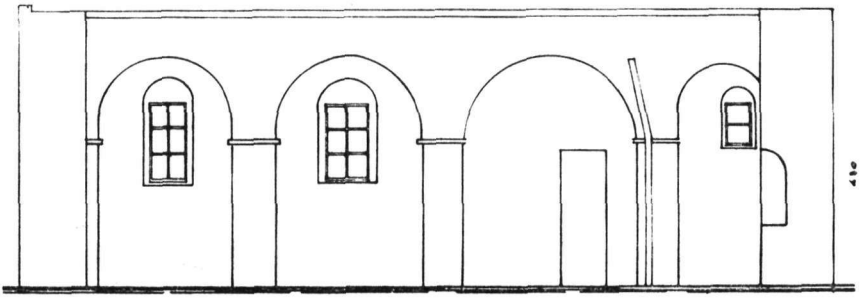

Εἰκ. 5. Ἐσωτερικὸ Ἁγ. Ἑλένης. Βορεινὸς τοῖχος.

τυφλὲς ἀψίδες ποὺ τὰ περιβάλλουν. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἀψίδες ἡ δυτικότερη ἐμφανίζει ὑπόνοια ὀξυκόρυφης διαμορφώσεως. Ὁ δυτικὸς τοῖχος παρουσιάζει τὰ τέσσερα ἀνοίγματα ποὺ ἀναφέραμε στὴν κύρια πρόσοψη.

Ἀπὸ τὰ ἑπόμενα ὅσα ἀφοροῦν σὲ εἰκόνες καὶ τοιχογραφίες ὀφείλονται στὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο.

Τὸ Ἱερό. Εἶναι ἕνας εὐρύχωρος χῶρος κοινὸς καὶ γιὰ τὰ δύο κλίτη-ἐκκλησιές. Τὸ δάπεδό του, ἀπὸ παλιὲς τετράγωνες πλάκες πωρόλιθου (μαλτέζικες) σὲ διαγώνια διάταξη, εἶναι ὑπερυψωμένο κατὰ μικρὴ βαθμίδα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ὑπόλοιπου ναοῦ. Σὲ κάθε κλίτος ἀντιστοιχεῖ, μέσα στὸ Ἱερό, ἀπὸ μιὰ κόγχη. Στὴ μεγαλύτερη κόγχη τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὑπάρχει μικρὸ ὑαλόφρακτο παράθυρο διαστάσεων 0,60 × 0,50 μ, καὶ παράπλευρα ἡ μικρὴ τυφλὴ κόγχη τῆς Προθέσεως. Ἡ ἄλλη κόγχη τῶν Ἀρχαγγέλων εἶναι τυφλή, ἀποτελεῖ τὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων, ἐνῶ παράπλευρά της σχηματίζεται μέσα στὸν τοῖχο μικρότερη κόγχη, τῆς Προθέσεως. Στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Ἱεροῦ ὑπάρχει σὲ ὕψος μικρὸ παράθυρο (0,60 × 0,40 μ.) καὶ ἀπὸ κάτω ἕνα ἀνοικτὸ ἀψιδωτὸ ἐρμάρι μὲ ράφι, τὸ Παραπροθέσιον. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἀψιδωτά. Μέσα στὸ Ἱερὸ ὑπάρχουν δύο (φορητὰ) μικρὰ μαρμάρινα βυζαντινὰ κιονόκρανα. Τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ χρησιμεύει γιὰ βάση τοῦ μεγάλου ξύλινου σταυροῦ τῆς Ἁγίας Τράπεζας.

Ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγ. Ἑλένης ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κτιστοὺς χαμηλοὺς πεσσούς, διαστάσεων 0,85 × 0,91 × 0,24 μ., ποὺ εἶναι παράλληλοι πρὸς τὴν Ὡραία Πύλη, καὶ ἀποτελοῦν τὰ ποδαρικὰ τῆς μεγάλης βαριᾶς μαρμάρινης

πλάκας (0,98 × 1,10 × 0,055 μ.) ποὺ τοὺς καλύπτει. Στὴν ἐμπρόσθια ὄψη τοῦ πρώτου πεσσοῦ ὑπάρχει φυτόμορφος ζωγραφικὸς διάκοσμος μὲ λουλούδια, φύλλα, καρποὺς καὶ γιρλάντες. Παρουσιάζει μὲ ἁπαλοὺς χρωματικοὺς τόνους εἶδος ρωμαιο-ἰταλικοῦ φρέσκο (Πίν. 44γ).

Ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα ὑπάρχει ἐπιχρυσωμένο λευκὸ ξυλόγλυπτο ἀρτοφόριο (ὕψος 0,85 μ., βάση 0,35 × 0,25 μ.). Στὴ θυρίδα τῆς προσόψεως καὶ μέσα σὲ δισκοπότηρο ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ποὺ εὐλογεῖ μὲ τὰ δυό του χέρια. Ἡ ζωγραφιὰ αὐτή, λαϊκῆς μᾶλλον τέχνης, δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερη ἀξία. Ὁ ξυλόγλυπτος διάκοσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀμπελόφυλλα, ἀγγεῖα μὲ ἄνθη κλπ. Τὴ θυρίδα τοῦ ἀρτοφόριου πλαισιώνουν δυὸ ξυλόγλυπτα κολονάκια μὲ ἑλικοειδεῖς γλυφές, ἐνῶ ἡ «στέγη» του ἔχει διαμόρφωση τρούλλου. Πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα ὀρθώνεται ὁ μεγάλος μαῦρος σταυρός, στοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴ καὶ στὶς δυὸ κεραῖες ἔχει στερεωθεῖ ἀπὸ ἕνα ὀρειχάλκινο φανάρι. Ὁ σταυρὸς εἶναι πακτωμένος πρόχειρα στὴν ὀπὴ ἑνὸς ἀνεστραμμένου μαρμάρινου κιονόκρανου.

Στὸν κυκλικὸ τοῖχο τῆς κόγχης τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὁ Β. Κυριαζόπουλος ἀνάρτησε τὸ 1964 τέσσερις ἰσομεγέθεις μεγάλες εἰκόνες (0,83 × 0,73 μ.). Μιὰ πέμπτη παρόμοια εἰκόνα ὑπάρχει στὴν κόγχη τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων. Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς πέντε αὐτὲς εἰκόνες παρουσιάζονται ὄρθιοι ὁλόσωμοι ἐπάνω σὲ βάθρο ἀπὸ δυὸ Ἀπόστολοι. Μεταξὺ τῶν κεφαλῶν κάθε ζεύγους Ἀποστόλων κατέρχεται ἀποκλίνουσα δέσμη φωτεινῶν ἀκτίνων. Οἱ πέντε αὐτὲς εἰκόνες, πιθανὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., φαίνονται ἔργα κάποιου δάσκαλου ζωγραφικῆς, γιατὶ τὰ πρόσωπα τῶν Ἀποστόλων, ποὺ ἐκφράζουν τὸν συρμὸ τῆς κοσμικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 19ου αἰ., εἶναι καλύτερης τέχνης ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα, τὴν πτυχολογία κλπ. τῶν ὁποίων ἡ φιλοτέχνηση πρέπει νὰ εἶχε ἀνατεθεῖ σὲ βοηθοὺς ἢ μαθητές. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς παρουσιάζουν τ' ἀκόλουθα ζεύγη Ἀποστόλων: Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης (δεξιὰ τῆς κεφαλῆς τὸ σύμβολό του ὁ Ἀετὸς) καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος (κοντὰ στὰ πόδια τὸ σύμβολό του ὁ Πτερωτὸς Λέων). Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἀπόστολος Φίλιππος, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς (στὰ πόδια του τὸ σύμβολό του ὁ Μόσχος) καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος μὲ τὸ σύμβολό του τὸν Ἄγγελο κοντὰ στὸν δεξὶ ὦμο, ὁ Ἀπόστολος Βαρθολομαῖος καὶ ὁ Ἀπόστολος Θωμᾶς καὶ τέλος ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Στὴν ὀπίσθια ὄψη οἱ εἰκόνες αὐτὲς φέρουν ἀπὸ δύο ἐνισχυτικὰ ξύλινα τρέσσα.

Τὸ κλίτος τῆς Ἁγ. Ἑλένης. Τὰ δάπεδα καὶ στὰ δυὸ κλίτη καλύπτονται μὲ μαρμάρινες τετράγωνες ἰσόπλευρες (σὲ διαγώνια διάταξη), τρίγωνες καὶ ὀρθογώνιες παραλληλόγραμμες πλάκες, χρώματος λευκοῦ, γκρίζου καὶ καστανοῦ. Ἡ μαρμαρόστρωση αὐτή, ποὺ ἔγινε στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. καὶ ποὺ ὀφείλεται στὴ Μαρία Ι. Μπέρτου, ἀντικατέστησε τὸ παλιὸ δάπεδο ἀπὸ πλάκες πωρόλιθου, ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμα στὸ Ἱερὸ καὶ τὸ παρεκκλήσι.

Κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος, ἀπὸ τὴν Ὡραία Πύλη μέχρι σχεδὸν τὴν ἔξοδο, ὑπάρχει τάφρος σκεπασμένη μὲ μαρμάρινες πλάκες. Ἀποτελεῖ τὸ ὀστεοφυλάκιο συγγενῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὁποῖες κατὰ παράδοση ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς χρήσης τοῦ ναοῦ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό[6].

Τὸ τέμπλο τῆς Ἁγίας Ἑλένης (3,70 μ. ὕψος ἐκτὸς τοῦ σταυροῦ καὶ 4,00 μ. πλάτος) ἔχει τὴν ἀκόλουθη γενικὴ μορφὴ καὶ διάταξη: Εἶναι ὁλόκληρο ἀπὸ σκληρὸ ξυλόγλυπτο σὲ σκοῦρο φυσικὸ χρωματισμό, φιλοτεχνημένο μὲ ἁδρὲς χαρακιές. Τὰ ἕξι κυλινδρικὰ ξυλόγλυπτα κολονάκια, ποὺ πλαισιώνουν τὶς τρεῖς μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου, παρουσιάζουν φυτόμορφα καὶ γεωμετρικὰ ἐξώγλυφα διακοσμητικὰ σὲ ἑλικωτὴ ἀνοδικὴ διάταξη. Τὰ ἐνδιάμεσα μικρὰ πλαίσια παρουσιάζουν τὴ διακόσμηση τοῦ Πίν. 44δ. Γενικὰ κυριαρχεῖ στὸ τέμπλο αὐτὸ ὁ φυτόμορφος σοβαρὸς διάκοσμος, ἐνῶ τὰ ὑπέρθυρα τῆς Ὡραίας Πύλης καὶ τῆς θύρας τῆς Προθέσεως ἀποτελοῦνται ἀπὸ διάτρητα ξυλόγλυπτα.

Τὸ τέμπλο αὐτό, καλῆς τέχνης, ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἔχει κατασκευασθεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., ἔχει δυὸ ἀνοίγματα. Τὴν Ὡραία Πύλη καὶ ἀριστερὰ τὴ θύρα τῆς Προθέσεως. Μεταξὺ τῶν δύο ἀνοιγμάτων ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Βρέφους, ἐνῶ δεξιὰ τῆς Ὡραίας Πύλης οἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Ὑπεράνω ὑψηλὰ ἡ σειρὰ τοῦ Δωδεκάορτου. Τὸ ὅλον στέφεται μὲ τὸν μεγάλο Σταυρό.

Τὸ συγκρότημα τοῦ Σταυροῦ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Ἑλένης ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μεγάλο ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο σταυρὸ μὲ ἀκτινωτὲς ἀπολήξεις στὶς κεραῖες. Οἱ εἰκόνες στὴ βάση του, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη, ποὺ εἶναι καλῆς, ὄχι ὅμως ἐξαιρετικῆς, τέχνης, ἀποτελοῦν ἔργα ἐπαγγελματία ἁγιογράφου τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

Στὴ θέση τοῦ Δωδεκάορτου ὑπάρχουν σὲ ἰσομεγέθη ἀνοίγματα 13 εἰκόνες (διαστάσεις κυμαινόμενες μεταξὺ 0,37 - 0,40 μ. ὕψος καὶ 0,26 - 0,30 μ. πλάτος), κατὰ τὴν ἀκόλουθη τάξη ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά: Ἅγ. Νικόλαος(;) Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Βαϊοφόρος, Βάπτισις, Σταύρωσις, Ἐπιτάφιος Θρῆνος, Ἀνάστασις, Ψηλάφησις Θωμᾶ, Πεντηκοστή, Ἀνάληψις, Μεταμόρφωσις καὶ Ἁγία Τριάς.

Ἐπειδὴ τὸ κλασικὸ Δωδεκάορτο περιλαμβάνει τὶς ἀκόλουθες κατὰ σειρὰν εἰκόνες ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά: Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Ὑπαπαντή,

6. Στὶς πλάκες αὐτὲς ἔχουν χαραχθεῖ τ' ἀκόλουθα: ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΜΠΕΡΤΟΣ 1838 - 1906, ΜΑΡΙΑ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ 1854 - 1933, ΔΗΜ. Β. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ ΑΡΧΙΑΤΡΟΣ Π.Ν. 1864 - 1920, ΙΩΑΝ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΠΟΝΟΣ 1907 - 1931, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΚΝΑΚΗΣ 1872 - 1942, ΝΙΚΟΣ Ι. ΜΠΕΡΤΟΣ 1887 - 1943, ΧΑΡΑΛ. Μ. ΒΑΡΒΕΡΗΣ ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ ΤΟΥ Β. Ν. ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ ΤΩ 1915, ΕΙΡΗΝΗ Χ. ΒΑΡΒΕΡΗ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΓΕΝΟΣ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ 1878 - 1951.

Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Ἀνάστασις Λαζάρου, Βαϊοφόρος, Σταύρωσις, Ἀνάστασις, Ἀνάληψις, Πεντηκοστὴ καὶ Κοίμησις Θεοτόκου, προκύπτει ὅτι στὸ Δωδεκάορτο τῆς Ἁγ. Ἑλένης δὲν ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τῆς Ὑπαπαντῆς, τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἀντὶ αὐτῶν ὑπάρχουν οἱ εἰκόνες τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἐπιτάφιου Θρήνου, τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Οἱ εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου αὐτοῦ εἶναι μέτριας τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

Στὴν ἀριστερὴ θύρα τῆς Προθέσεως (2,10 × 0,65 μ.) εἰκονίζεται ὁλόσωμος ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Πρόκειται γιὰ μέτριο ἔργο, στὴν κάτω δεξιὰ γωνιὰ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1805.

Οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγ. Ἑλένης. Ἡ Παναγία ἡ Ὁδηγήτρια (0,97 × 0,67 μ.) εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ἀρχῶν 17ου αἰ., ἡ ὁποία μεταγενέστερα ἔχει ἐπισκευασθεῖ (Πίν. 45α). Στὸ κεφάλι ὑπάρχει σὲ ἀσημοκάλυψη βραχὺ στέμμα. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς χονδρῆς σανίδας ὑπάρχουν δύο ἐνισχυτικὰ τρέσσα.

Στὴν Ὡραία Πύλη, τὸ βημόθυρο (ὕψους μὲ τὸ σταυρὸ 1,54 καὶ πλάτους 0,80 μ.) (Πίν. 44β) εἶναι ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο καλῆς λαϊκῆς τέχνης. Στὸ σύνολό του, ἀλλὰ ἰδιαίτερα ὁ Εὐαγγελισμὸς μὲ τὸν Ἀρχάγγελο καὶ τὴν Παναγία, παρουσιάζουν ὡραίους χρωματικοὺς συνδυασμούς.

Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὸ τέμπλο (Πίν. 45β), εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ποὺ ἔχει μερικὰ ἐπισκευασθεῖ μεταγενέστερα. Στὸ κεφάλι ὑπάρχει στέμμα ἀπὸ ἀσημοκάλυψη καὶ ἡ ἀναγραφή: Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΦΟΒΕΡΟΣ ΚΡΙΤΗΣ. Κοντὰ στὸ δεξὶ χέρι, ὡς πρὸς τὸν θεατή, ἀναγράφεται ἡ ἀκόλουθη δέηση: «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Καλτώζη (ἢ Καλζώρη) καπετάνου Μυκόνου», ἐνῶ κοντὰ στὸν δεξὶ ὦμο ὑπάρχει ἡ χρονολογία 1560 μὲ τὸ ἴδιο μαῦρο χρῶμα τῆς γραφῆς τῆς δέησης. Ἡ χρονολογία αὐτὴ 1560, ἔχει ἀσφαλῶς ἀντιγραφεῖ ἀπὸ παλαιότερη χρονολογία, ποὺ ὑπῆρχε ἀρχικὰ στὴν εἰκόνα, ἀλλὰ μὲ παρανόηση ἀπὸ τὸν ἐπισκευαστὴ ζωγράφο ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἑκατοντάδων. Αὐτὸ δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀρχικὴ χρονολογία ἦταν πιθανὸν γραμμένη μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βασίζεται στὸ ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνας, ποὺ εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., δὲν δικαιολογεῖ τὴ χρονολογία 1560. Πολὺ περισσότερο δὲν δικαιολογεῖται ἡ ἐπισκευὴ νὰ ἔγινε τὸ 1560. Αὐτὰ κατὰ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο. Ὁ Ν. Ἀγγελετάκης, ὅμως, ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὶς ἐκκλησιὲς τῆς Μυκόνου καὶ στὸν ὁποῖον ὀφείλουμε ἕνα κατάλογο τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Χώρας τοῦ νησιοῦ[7], ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀναγραφὲς καὶ ἡ χρονολογία 1560 τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας πρέπει νὰ ἔχουν ἀντιγραφεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὸ πρωτότυ-

7. «Νέα Μύκονος», 1959 - 1971. Μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ αὐτὴ ἕνας ἀδέξιος καθαρισμὸς τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ προκάλεσε ἀπόσβηση σχεδὸν τῶν ἐπιγραφῶν.

πο ποὺ εἶχε φθαρεῖ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἀσημοκαλύψεις, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν μὲ προσοχὴ πάντα τὶς ἀναγραφὲς ποὺ σκεπάζουν, καὶ ὅτι, ἑπομένως, ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι τοῦ 16ου αἰ. Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Ἀγγελετάκη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη περικοπὴ τοῦ Περικλέους Ζερλέντη[8]: «Γνωστὸς δὲ γοβερναδόρος Μυκονίων ἦν ὁ Ἰωάννης Καλδώρας ἐκ τῶν ἐν Τήνῳ Βενετῶν, ὃς μετὰ τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας Ἀθανασίου, προστάντος τῆς μητροπόλεως μετὰ τὸ ἔτος 1573, ἐβεβαιώσατο καὶ ἐπεκυρώσατο διαθήκην τῆς Μοροζίνας Θεολογίτου...». Ἡ περικοπὴ αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ 1606 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Ραφαὴλ τοῦ ἀπὸ Μηθύμνης. Στὴν τελευταία αὐτὴ ἀναγράφεται: «..., ἣν τινα διαθήκην, οὐ μόνον ὁ τοῦ καιροῦ ἐκείνου εὑρισκόμενος μητροπολίτης Παροναξίας κὺρ Ἀθανάσιος ἐβεβαίωσε καὶ ἐπεκύρωσεν, ἀλλὰ καὶ ὁ τότε καπητάνιος κὺρ Ἰωάννης Καλδώρας γνώμῃ καὶ συναινέσει τῶν ἱερέων καὶ τῶν γερόντων τῶν ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ φαινομένων...».

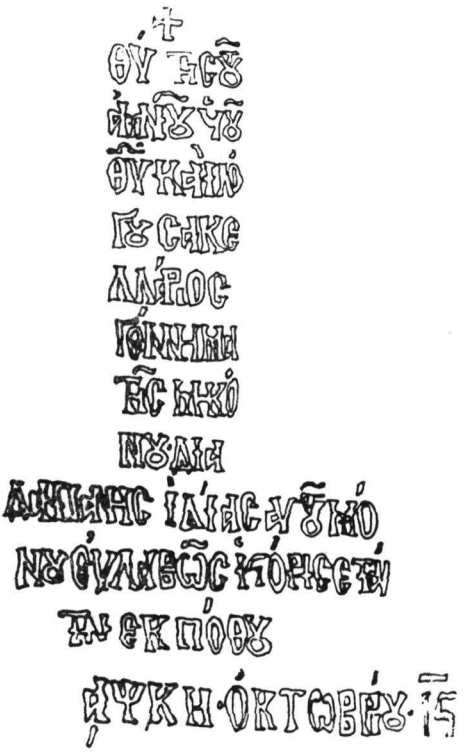

Εἰκ. 6. Ἐπιγραφὴ στὴν εἰκόνα τέμπλου Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης.

Θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἐδῶ πὼς ἡ ταυτότητα τοῦ καπετάνου τῆς Μυκόνου Ἰωάννου Καλτώζη ἢ Καλζώρη τῆς εἰκόνας τοῦ 1560 μὲ τοῦ καπετάνου Ἰωάννου Καλδώρου τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, ποὺ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Ζερλέντη μαζὶ μὲ τὸν μητροπολίτη Παροναξίας Ἀθανάσιον, μετὰ τὸ 1573 εἶναι ἀρκετὰ πειστική.

Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς εἰκόνας αὐτῆς (0,97 × 0,68 μ.) ἔχουν ζωγραφίσει μὲ καφὲ χρῶμα ἕνα μεγάλο διπλὸ σταυρὸ ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ στοιχεῖα καὶ σύμβολα τοῦ Πάθους καὶ πλαισιώνεται μὲ φυτόμορφα διακοσμητικά. Ἄνω καὶ κάτω, ἀπὸ ἕνα ξύλινο ἐνισχυτικὸ τρέσσο.

Ἡ εἰκόνα τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, τοποθετημένη στὴ θέση

8. Σύστασις τοῦ Κοινοῦ Μυκονίων ὑπὸ Περικλέους Γ. Ζερλέντου, Ἐν Ἑρμουπόλει, 1924, σ. 7 καὶ 14.

τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ποὺ εἶναι κρεμασμένη στὸν διπλανὸ τοῖχο, εἶναι ζωγραφισμένη σὲ χονδρὴ σανίδα, πάχους 0,065 μ., εἶναι διαστάσεων μεγαλυτέρων (1,25 × 0,80 μ.) ἀπὸ τὶς ἄλλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ ἑπομένως τὸ κατώτερο τμῆμα της καλύπτεται ἀπὸ τὴν π ο δ ι ὰ τῆς εἰκόνας στὸ τέμπλο. Σ' αὐτὴν (Πίν. 46α), ὅπου οἱ δυὸ ἅγιοι παρουσιάζονται ὁλόσωμοι ὄρθιοι μὲ τὸν μεγάλο σταυρὸ στὴ μέση (ἀσημοκαλύψεις στὸν σταυρό, στὰ χέρια, στὰ περιλαίμια καὶ τὰ στέμματα) ἐμφανίζονται πολλὰ ἴχνη ἐπιζωγραφήσεων σὲ διάφορα σημεῖα καὶ στὰ πρόσωπα. Ἡ εἰκόνα τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. εἶναι καλῆς τέχνης, ὄχι ὅμως ἐξαιρετικῆς, ἡ δὲ ποιότητά της εἶναι κατώτερη τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Στὰ παραπάνω τοῦ Ἀνδρέα Ξυγγόπουλου, ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τ' ἀκόλουθα. Τὸν ἑπόμενο χρόνο 1966, ὅταν κατεβάσαμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ καὶ ἔγινε ὁρατὴ ἡ βάση της, διαβάσαμε κατὰ μῆκος τοῦ κατώτερου τμήματος τοῦ σταυροῦ, καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφὴ (Εἰκ. 6):

ΘΥΤΗΣ ΤΟΥ/ΑΜΝΟΥ ΥΙΟΥ/Θ(ΕΟ)Υ ΚΑΙ ΛΟ/ΓΟΥ ΣΑΚΕ/ΛΛΑΡΙΟΣ/ΓΕΝΝΗΜΑ/ΤΗΣ ΜΗΚΟ/ΝΟΥ, ΔΙΑ/ΔΑΠΑΝΗΣ ΙΔΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΜΟ/ΝΟΥ ΕΥΛΑΒΩΣ ΙΣΤΟΡΗΣΕ ΤΑΥ/ΤΗΝ ΕΚ ΠΟΘΟΥ/ΑΨΚΗ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ/–/ΙΕ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔγινε γνωστὴ ἡ χρονολογία 1728, καθὼς καὶ ὁ ἀφιερωτὴς ἱερέας (θύτης) Σακελλάριος. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς χονδρῆς σανίδας εἶναι ἀμυδρὰ σχεδιασμένος ἕνας μεγάλος σταυρὸς μὲ διάφορα διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς π ο δ ι ὲ ς τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγ. Ἑλένης καὶ κάτω ἀπὸ τὶς τρεῖς εἰκόνες ποὺ ἀναφέραμε εἶναι ζωγραφισμένο ἕνα κεφάλι ἀπὸ σγουρόμαλλο ξανθὸ ἀγγελάκι σὲ τρεῖς διαφορετικὲς στάσεις, εἶναι ἔργα τοῦ Μυκονιάτη ζωγράφου Παπᾶ-Μάρκου Μάρκαρη (ἀρχὲς 20οῦ αἰώνα) καὶ ἀποτελοῦν μέτρια ἀντίγραφα ἀπὸ δείγματα δυτικῆς τεχνοτροπίας, ποὺ ἔρχονται σ' ἐνοχλητικὴ ἀντίθεση πρὸς τὸ ὑπερκείμενο σοβαρὸ τέμπλο.

Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων (διαστάσεων 3,15 μ. ὕψος καὶ 2,40 μ. πλάτος), νεώτερο τοῦ προηγούμενου καὶ κακῆς λαϊκῆς τέχνης, περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ὡραία Πύλη, δυὸ μόνο εἰκόνες. Στὴ κορυφὴ ξυλόγλυπτος σταυρός, μετρίας τέχνης καὶ δυὸ φανάρια, ἐνῶ στὴ θέση τοῦ Δωδεκάορτου ὑπάρχουν μόνο ἐννέα εἰκονίδια, ὅλα νεώτερα, πολὺ κακῆς τέχνης καὶ μὲ μεγάλες φθορές.

Ἀριστερὰ τῆς Ὡραίας Πύλης ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὸ Βρέφος ἐπὶ θρόνου (εἶδος Πλατυτέρας διαστάσεων 1,19 × 0,745 μ.), εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰ. (Πίν. 47α). Στὸ κεφάλι ὑπάρχει καὶ ἐδῶ ἀσημένιο στέμμα, ἐνῶ στὶς τέσσερες γωνιές της ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἰσάριθμοι Προφῆτες σὲ προτομή. Ἄνω ἀριστερὰ τοῦ Δαβίδ, δεξιὰ τοῦ Σολομῶντος, κάτω ἀριστερὰ τοῦ Ἠσαΐα καὶ δεξιὰ τοῦ Δανιήλ. Ἀπὸ τὰ τρία τρέσσα τῆς ὀπίσθιας ὄψης τῆς εἰκόνας δὲν ὑπάρχει τὸ ἀνώτερο.

Τὸ παραπέτασμα τῆς Ὡραίας Πύλης (1,01 × 0,68 μ.) τοῦ τέμπλου αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μισοκατεστραμμένο εἶδος μουσαμὰ στὸν ὁποῖο εἶναι ζωγραφισμένο, περὶ τὸ 1800 ἢ καὶ μεταγενέστερα, ἀντίγραφο παλιότερου πρωτότυπου ποὺ ἀνάγεται στοὺς χρόνους μετὰ τὴν Ἅλωση. Ἡ σύνθεση παρουσιάζει τὴν Κοίμηση τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου τοῦ Ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. Παραπλεύρως τοῦ ἁγίου ὑπάρχει ὁ πατέρας του βασιλέας κατὰ παράδοση. Τὸ βημόθυρο (1,32 × 0,67 μ.) εἶναι κακῆς λαϊκῆς τέχνης.

Δεξιὰ τῆς Ὡραίας Πύλης ὑπάρχει ἡ Σύναξις τῶν Ἀρχαγγέλων. Πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺ καλὴ εἰκόνα τοῦ 18ου αἰ. (1,12 × 0,76 μ.), στὸ ὑπεράνω τῶν Ἀρχαγγέλων τμῆμα τῆς ὁποίας ὑπάρχει σὲ δυὸ στίχους ἡ ἀναγραφή: ΕΩΣΦΟΡΟΣ ΒΕΒΡΥΘΕ ΤΗ ΦΙΛΑΡΧΙΑ ΖΟΦΩΝ ΚΕΚΛΗΡΩΤΟ ΖΑΕΙΝ ΑΙΩΝΙΩΣ ΥΜΝΟΥΣΙ Δ' ΑΓΓΕΛΟΙ ΣΥΝΗΡ/ΜΕΝΟΙ ΦΟΒΩ ΘΕΟΝ ΜΟΝΟΣΤΙΤΟΝ ΤΡΙΤΩΜΟΝΟΝ ΦΑΟΣ.

Στὴ μέση τοῦ κάτω μέρους τῆς εἰκόνας ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη δυσανάγνωστη ἀφιέρωση: ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ.

Οἱ ποδιὲς τῶν δύο εἰκόνων τοῦ τέμπλου τῶν Ἀρχαγγέλων ἔφεραν ἄλλοτε ἀδέξιους ἐλαιοχρωματισμούς. Τὸ 1958 τὶς καλύψαμε μὲ φύλλα ξύλου κόντρπλακέ, διαστάσεων 1,07 × 0,70 μ. τὴ μιὰ καὶ 1,09 × 0,665 μ. τὴν ἄλλη. Ἐπάνω σ' αὐτὰ ἡ Μυκονιάτισσα ζωγράφος Αἰκατερίνη Καρακνάκη, τὸ γένος Ἰ. Μπέρτου, ἀντέγραψε μὲ ἐπιτυχία τὶς ὡραῖες ποδιὲς τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησιᾶς τῆς Ἁγ. Ὑπακοῆς τῆς Χώρας Μυκόνου. Παρουσιάζουν βάζα μὲ λουλούδια κλπ. σὲ λαϊκὴ ἔκφραση, ποὺ ταιριάζει στὸ τέμπλο.

Κάτω ἀπὸ τὸ μαρμάρινο δάπεδο τοῦ κλίτους αὐτοῦ ὑπάρχουν δύο ὀστεοφυλάκια[9].

Στὶς ἐκκλησιὲς τῆς Μυκόνου σπανίζουν γενικὰ οἱ τοιχογραφίες. Στὸ συγκρότημα τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὑπάρχουν λιγοστὲς καὶ εἶναι ὅλες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Τράπεζας, κακῆς νεώτερης λαϊκῆς τέχνης. Στὸν βορεινὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης καὶ μεταξὺ δεύτερου καὶ τρίτου τυφλοῦ τόξου ὑπῆρχε μέχρι τὸ 1965 τοιχογραφία στρατιωτικοῦ ἅγιου (Γεωργίου;) κακῆς σύγχρονης λαϊκῆς τέχνης ἐντὸς δίσκου. Ἀπὸ κάτω ἡ ἀναγραφὴ «Γεώργιος Ἀντ. Μπέρτος 1898». Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἀπέναντι στὸν μεσημβρινὸ τοῖχο τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης, εἰκονίζεται ἐντὸς κύκλου ὄρθιος ὁ ἅγιος Ἀντώνιος καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ προτελευταίου πρὸς ἀνατολὰς τόξου τῆς κιονοστοιχίας καὶ μεταξὺ τῶν

9. Στὸ ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι χαραγμένο σκαρίφημα ἱστιοφόρου πλοίου καὶ οἱ ἐπιγραφές: ΑΓΓΕΛΙΚΗ Ν. ΜΑΛΟΥΧΟΥ 1863, ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΑΛΟΥΧΟΣ ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ 1825 - 1897. Στὸ ἄλλο ὀστεοφυλάκιο ἀναγράφονται ΣΟΦΙΑ Π. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ 1928, ΤΑΡΟΥΛΑ Π. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΑΓΓΕΛΗ ΓΚΙΖΗ ΑΠΕΒΙΩΣΕΝ 1927.

δύο τέμπλων εἰκονίζεται ὄρθιος ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Καὶ στὶς δύο τοιχογραφίες ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα «Ἀντώνιος Μπέρτος 1898». Στὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἁγ. Ἑλένης ὑπῆρχε τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας ἡ ὁποία τώρα ἔχει καλυφθεῖ μὲ χρώματα. Ἄλλη μιὰ καταστραμμένη τοιχογραφία ὑπάρχει στὴ μικρὴ κόγχη Προθέσεως τῶν Ἀρχαγγέλων.

Τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὸ μικρὸ αὐτὸ παράγωνο παρεκκλήσι (τὸ Ἄι-Νικολάκι τῆς Ἁγίας Ἑλένης), φαίνεται νὰ ἔχει προστεθεῖ μεταγενέστερα, στὴ βορεινὴ πρόσοψη τῆς Ἁγίας Ἑλένης. Τὸ μονόκλιτο αὐτὸ καμαροσκέπαστο ναΐδιο ἔχει τὶς ἀκόλουθες ἐξωτερικὲς διαστάσεις: μέγιστο μάκρος 4,59 μ., πλάτος 2,03 μ. στὴ δυτικὴ πρόσοψη, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ 2,53 μ. Τὸ μέγιστο ὕψος ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ (ὑπερυψωμένη) πλακόστρωση φθάνει τὰ 4,20 μ. Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ ἐπικοινωνεῖ ἐσωτερικὰ πρὸς τὸ κλίτος τῆς Ἁγ. Ἑλένης μ' ἕνα ἄνοιγμα 2,09 × 0,74 μ., ποὺ ὑπάρχει κοντὰ στὸ τέμπλο καὶ παρουσιάζεται στὴν Εἰκ. 5. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου στὸ ἄνοιγμα αὐτὸ εἶναι 0,67 μ., τὸ δὲ ὑπέρθυρό του εἶναι κατὰ ἕνα μέρος ὁριζόντιο, ἐνῶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπο σχηματίζει τόξο.

Ὁ μικρὸς χῶρος στὸ παρεκκλήσι, ποὺ τὸ δάπεδό του εἶναι στρωμένο μὲ παλιὲς μαλτέζικες πλάκες (πωρόλιθους), φωτίζεται ἀπὸ τὸ σιδερόφραχτο παράθυρο ποὺ ἀναφέραμε. Τὸ παράθυρο αὐτὸ στὴν ἐσωτερική του ὄψη εἶναι ἀψιδωτό, ἔχει διαστάσεις ἀνοίγματος 1,20 × 0,72 μ. καὶ δίφυλλο ὑαλοστάτη. Ἡ ἐξώπορτα στὴ δύση ἦταν ἄλλοτε δίφυλλη. Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου εἶναι 0,44 μ. Ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ κουφώματα τοῦ συγκροτήματος τῆς Ἁγ. Ἑλένης, ὅπως καὶ τὸ τέμπλο τοῦ παρεκκλησίου, εἶναι νεώτερα ξύλινα κακῆς κατασκευῆς.

Στὸ μικρὸ αὐτὸ τέμπλο ὑπάρχουν μόνο τρεῖς μικρὲς εἰκόνες. Ἡ πρώτη, ἀριστερὰ τῆς Ὡραίας Πύλης, εἶναι τῆς Παναγίας Ζωοδόχου Πηγῆς. Πρόκειται γιὰ μιὰ καλὴ εἰκόνα (0,28 × 0,20 μ.) τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. ποὺ παρουσιάζει πολλὲς σοβαρὲς βλάβες στὸ πρόσωπο. Στὸ χεῖλος τῆς στέρνας ἀναγράφεται σ' ἕνα στίχο: ΧΕΙΡ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΛΙΕΡΓΙ. Γνωστὸς Μυκόνιος ἁγιογράφος στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. εἶναι ὁ Χριστόδουλος Καλλέργης[10].

10. Τ ρ ύ φ ω ν ο ς Ε. Ε ὐ α γ γ ε λ ί δ ο υ, Ἡ Μύκονος κλπ., ἐν Ἀθήναις, 1912 - 1914, σ. 244. Ὁ Εὐαγγελίδης ἀναφέρει ἁγιογραφικὰ ἔργα τοῦ Χριστόδουλου Καλλέργη «ἐκ νήσου Μυκόνου», στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. σὲ ἐκκλησιὰ τῆς Λακεδαίμονος καὶ στὴ Σέριφο. Στὸ τέμπλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ μεγάλου Ἁγ. Νικολάου τοῦ Γυαλοῦ στὴ Μύκονο ὑπάρχουν δύο ὡραῖες εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας μὲ τ' ὄνομά του καὶ χρονολογίες 1735 καὶ 1736 ἀντίστοιχα (Ν. Ἀ γ γ ε λ ε τ ά κ η ς, Οἱ ἐκκλησιὲς τῆς Μυκόνου, «Νέα Μύκονος» Ὀκτώβ. 1960, σ. 3). Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησούλας τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, καοντὰ στὴ Μεγάλη Παναγιὰ Μυκόνου στὴν ὁποία ἀναγράφεται τὸ ὄνομα Χριστόδουλος εἶναι καὶ αὐτὴ ἔργο τοῦ Καλλέργη. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἀκόμα (Νέα Μύκονος, Δεκέμ. 1961) ὅτι στὴν κατοχὴ τῆς Φλώρας Α. Γαλούνη στὴ Μύκονο ὑπάρχει φο-

Δεξιὰ τῆς Ὡραίας Πύλης ἡ πρώτη εἰκόνα παρουσιάζει τὴ Δέηση. Ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου, ἀριστερὰ ἡ Παναγία καὶ δεξιὰ ὁ ἅγιος Ἰωάννης. Πίσω ἀπὸ τὸν θρόνο οἱ ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ ὑψηλότερα οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Πρόκειται γιὰ μιὰ καλὴ εἰκόνα τοῦ τέλους 18ου αἰ. ρωσικῆς τέχνης. Στὴν ὀπίσθια ὄψη της ὑπάρχουν δύο μισὰ τρέσσα ρωσικοῦ τύπου. Ἡ τρίτη εἰκόνα, τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἶναι ἔργο λαϊκοῦ ἁγιογράφου τοῦ 18ου αἰ.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ μικροῦ Ἱεροῦ δύο κόγχες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μεγαλύτερη ἀποτελεῖ τὴν Ἁγία Τράπεζα, ἐνῶ ἡ μικρότερη τὴ Πρόθεση. Στὸν βορεινὸ τοῖχο ἕνα ἄλλο μικρὸ ἀψιδωτὸ κοίλωμα ἀποτελεῖ τὸ Παραπροθέσιο.

Οἱ φορητὲς εἰκόνες. Τὸ συγκρότημα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγ. Ἑλένης εἶναι τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο ἴσως εἰκονοστάσι τῆς Μυκόνου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰκόνες τῶν τέμπλων ποὺ ἀναφέραμε, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρκετὲς σημαντικές, παραθέτουμε στὴ συνέχεια σύντομες περιγραφὲς καὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς δίκλιτης αὐτῆς βασιλικῆς.

1. Στὴ βάση τοῦ τόξου, μεταξὺ τοῦ κλίτους τῆς Ἁγ. Ἑλένης καὶ τοῦ κλίτους τῶν Ἀρχαγγέλων, ὑπάρχει πρόχειρο προσκυνητάρι μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχάγγελου Μιχαὴλ σὲ προτομή. Τὸ πλατὺ πλαίσιο ἐποχῆς ἔχει διαστάσεις 0,565 × 0,48 μ. Πρόκειται γιὰ ἕνα μέτριο ἔργο τοῦ 18ου αἰ., ποὺ φέρει πολλαπλὲς ἐπιβερνικώσεις καὶ ἀσημοκαλύψεις στὸ φωτοστέφανο καὶ τὸ ξίφος.

2. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ προσκυνητάρι, κρέμεται ἡ μεγάλη φορητὴ εἰκόνα (1,14 × 0,675 μ.) τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Πρόδρομου. Δεξιὰ στὰ πόδια τοῦ ἁγίου ἀναγράφονται σὲ τρεῖς στίχους καὶ μὲ ἐπιχρυσωμένα στοιχεῖα τ' ἀκόλουθα:

ρητὴ εἰκόνα τῆς Κιουρᾶς (Κυρίας) τῶν Ἀγγέλων μὲ τὴν ἀναγραφή: ΧΕΙΡ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΑΛΛΕΡΓΗ 1712. Ὁ Σταῦρος Μάνεσης, Ἡ ἐν Μυκόνῳ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν Δ΄ (1964) ἀναφερόμενος στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς γράφει: «Ἐπὶ τοῦ τέμπλου, ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ θείου πάθους ὑψοῦται ὁ Ἐσταυρωμένος ἔργον τοῦ ἁγιογράφου Χριστοδούλου Καλλέργη, τοῦ ὁποίου φέρει τὴν ὑπογραφὴν μετὰ τῆς χρονολογίας 1725. Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι κατὰ τὸν 18ον αἰ. ὑπῆρχαν δυὸ Μυκονιάτες ἁγιογράφοι μὲ τὸ ἐπώνυμο Καλλέργης, ὁ Χριστόδουλος καὶ ὁ Μακάριος».

Ὁ Γ. Πετρόπουλος (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 995 καὶ 1031) μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1663 καὶ 1675 ἀναφέρει 11 Μυκονιάτες μὲ τὸ ἐπώνυμο Καλλέργης ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὅμως κανένας μὲ τὸ ὄνομα Μακάριος ἢ Χριστόδουλος. Ὁ αὐτὸς ὅμως Πετρόπουλος μνημονεύει δύο ἔγγραφα (ἀριθ. 1699 καὶ 1781) τῶν ἐτῶν 1778 καὶ 1779 μὲ τὸ ὄνομα Μακάριος Ἱερομόναχος. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ προκύπτει ὅτι ἂν ὁ Μακάριος Ἱερομόναχος τοῦ ἐγγράφου τοῦ 1779 εἶναι Καλλέργης, τότε θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Μακάριο Ἱερομόναχο Καλλέργη τῆς μικρῆς εἰκόνας, ὁ ὁποῖος πιθανὸν εἶναι ἀπόγονος τοῦ Χριστόδουλου Καλλέργη τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ.

«ΔΕΗΣΙΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΣΑΒΒΑ/ΧΕΙΡ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ/ΤΟΥ ΚΟΥΛΜΑ

Ἡ κεφαλὴ στὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, ποὺ φέρει ἀσημένιο στέμμα, εἶναι ἐπιζωγραφισμένη, ἐνῶ ἡ «ἐν πινακίῳ» ἀποκομμένη κεφαλὴ κοντὰ στὰ πόδια τοῦ ἁγίου εἶναι καλῆς κρητικῆς τέχνης ἀρχῶν 17ου αἰ. Στὴν ὀπίσθια ὄψη τῆς εἰκόνας ὑπάρχουν δυὸ ἐνισχυτικὰ τρέσσα.

3. Μέσα σὲ ὑαλόφρακτο πλαίσιο προστατεύεται ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Μάρκου (0,62 × 0,48 μ.) (Πίν. 46β). Ὁ ἅγιος κάθεται σὲ πολυτελὴ καθέδρα ἐμπρὸς ἀπὸ γραφεῖο, στὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται τὸ σύμβολό του ὁ πτερωτὸς Λέων καὶ γράφει τὴν ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου του. Στὴν εἰκόνα, καλῆς τέχνης πιθανὸν τοῦ 18ου αἰ., ποικιλία παρουσιάζουν τὰ κτίρια τοῦ βάθους καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἁγίου ποὺ εἶναι καλύτερης τέχνης ἀπὸ τὸ σῶμα. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀνῆκε κατὰ τὸ παρελθὸν στὴν καταδαφισθεῖσα μικρὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Μάρκου (βλ. στὴν Εἰκ. 1 ἀριθ. 21).

4-5. Ὁ Ἰησοῦς Παντοκράτωρ σὲ προτομὴ καθὼς καὶ ἡ Παναγία Βρεφοκρατούσα τύπου Ὁδηγητρίας (Ἀριστεροκρατούσα) εἶναι ὁλοκληρωτικὰ ἐπιζωγραφισμένες φορητὲς εἰκόνες 19ου αἰ. (0,82 × 0,62 μ. καὶ 0,86 × 0,62 μ.), ποὺ εἶναι πιθανὸν νὰ καλύπτουν ἀξιολογότερα ἔργα.

6. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ τῆς εἰκόνας αὐτῆς, ποὺ φιλοτεχνήθηκε σὲ παλιὸ μουσαμὰ μὲ τελάρο καὶ ἔχει διαστάσεις 1,05 × 0,81 μ. Ὁ Ἰησοῦς παρουσιάζεται ἐμπρὸς ἀπὸ μιὰ Ἁγία Τράπεζα σὰν Μέγας Ἀρχιερέας καὶ συλλειτουργεῖ μὲ ἕξι ἀπὸ τοὺς Ἱεράρχες. Πάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ἑξαπτέρυγο ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν Ἀετὸ τοῦ Ἰωάννη καὶ τὸν Ἄγγελο τοῦ Ματθαίου. Κάτω ὁ Λέων τοῦ Μάρκου καὶ ὁ Βοῦς τοῦ Λουκᾶ. Πρόκειται γιὰ δεῖγμα κακῆς λαϊκῆς τέχνης τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., ποὺ χρησίμευσε ἴσως κάποτε σὰν παραπέτασμα Ὡραίας Πύλης, πιθανὸν τοῦ τέμπλου τῆς ἴδιας τῆς Ἁγ. Ἑλένης.

7. Ἡ φορητὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (Πίν. 47β), ποὺ ὑπάρχει στὸ κλίτος τῶν Ἀρχαγγέλων εἶναι νομίζω ἡ πιὸ σημαντικὴ τῆς Χώρας Μυκόνου καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο [11].

Ἀπὸ τὴ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῆς εἰκόνας αὐτῆς στὴ μελέτη τοῦ Ξυγγόπουλου παραθέτουμε ἐδῶ τ' ἀκόλουθα συμπεράσματα:

11. Α. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο υ, Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Ἔκδοση Ἱδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. 117, Θεσσαλονίκη, 1970, σ. 35 - 45. Στὴ σ. 35 τῆς μελέτης ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ὑποσημείωση «Ἡ εἰκὼν ἐκαθαρίσθη προχείρως ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Δ. Δανιὴλ καὶ τώρα φυλάσσεται προσωρινῶς εἰς τὴν ἐγγὺς τῆς ἐκκλησίας Λαογραφικὴν Συλλογὴν Μυκόνου. Τὴν γνῶσιν τοῦ ἔργου τούτου καὶ τὰς φωτογραφίας του ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ συναδέλφου κ. Β. Κυριαζόπουλου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμότατα εὐχαριστῶ».

«Ἓν ζωγραφικὸν ἔργον παρουσιάζον ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἡμετέραν ἔρευναν εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ βίου του, ἡ εὑρισκομένη εἰς τὴν Μύκονον. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Ἑλένης, κείμενον εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Κάστρου τῆς Χώρας Μυκόνου, ἐγγύτατα τῆς γνωστῆς ἐκκλησίας τῆς Παραπορτιανῆς. Ἡ εἰκών, διαστάσεων 1,055 × 0,725 μ., περιβάλλεται ἀπὸ στενὸν πλαίσιον (0,045 μ.), σκαλισμένον ἐπὶ τῆς ἰδίας σανίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ζωγραφιά. Λόγω τῆς τεχνοτροπίας της, δύναται αὕτη νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος χρόνους.

Ἡ τεχνοτροπία της αὐτὴ καὶ ἡ τεχνική της ἐκτέλεσις διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν τότε ἀκμάζουσαν Κρητικὴν ζωγραφικήν. Καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἰκονογραφίαν τῶν ἐπ' αὐτῆς εἰκονιζομένων σκηνῶν, θὰ ἠδυνάμεθα μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ θεωρήσωμεν τὴν εἰκόνα ταύτην ὡς προερχομένην ἐκ Μακεδονίας, μὲ μνημεῖα τῆς ὁποίας σχετίζεται, ὅπως θὰ ἴδωμεν στενώτατα.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνος παριστάνεται ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐπὶ θρανίου χωρὶς ἐρεισίνωτον. Φέρει οὗτος στολὴν στρατιωτικὴν καὶ χλαμύδα ἐρριμμένην ἐπὶ τῶν νώτων. Εἰς τὴν κεφαλὴν ἔχει στενὸν διάδημα. Μὲ τὴν δεξιὰν ὁ ἅγιος κρατεῖ δόρυ, τὴν δὲ ἀριστερὰν φέρει ἐπὶ τοῦ ἰσχύου καὶ φαίνεται βαστάζων ἀπὸ τὴν χορδὴν τὸ τόξον(;) του. Ἄνω τοῦ ἀριστεροῦ του ὤμου εἰκονίζεται ἡ περικεφαλαία του καὶ ἡ φαρέτρα(;). Τέλος ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς του ἡ ἐπιγραφὴ Ο ΑΓ/ΙΟΣ ΔΗΜΗ(Τ)ΡΙ/ΟΣ»...

Τὴν κεντρικὴν παράστασιν τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν ἐξεταζομένην εἰκόνα τῆς Μυκόνου περιβάλλουν ὀκτὼ εἰκονίδια ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωήν, εἰς τὸ μαρτύριον καὶ εἰς τὰ θαύματά του. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν τινὰ παρουσιάζοντα ἰδιαίτερον εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον».

Ἀπὸ τὶς λεπτομερεῖς περιγραφὲς καὶ τὶς ἑρμηνεῖες τοῦ Ξυγγόπουλου παραθέτουμε ἐδῶ, ἕνεκα ἐλλείψεως χώρου, μόνο περιγραφικὰ στοιχεῖα τῶν ὀκτὼ εἰκονιδίων:

Ι. Ἐπιγραφὴ Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΡΟΣΕΥ/ΧΟΜΕΝΟΣ ΤΑΙΣ ΔΥΟ/ ΕΙΚΟΝΕΣ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος γονυκλινὴς καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ δύο εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας. Ἀριστερὰ ὀρθία ἀνδρικὴ μορφὴ καὶ εἰς τὸ βάθος κτίρια. Παράστασις σπανιωτάτη.

ΙΙ. Ἐπιγραφὴ Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΕΓΟΝ ΤΗΝ ΕΥΧΗΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΣΤΟΡΟΣ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος ὄρθιος καὶ πρὸ αὐτοῦ γονυκλινὴς ὁ ἅγιος Νέστωρ. Κτίριον φυλακῆς.

ΙΙΙ. Ἐπιγραφὴ Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΛΟΝ ΧΡΗΜΑΤΑ ΕΝ ΤΑΙΣ ΧΕΡΣΙΝ ΤΩΝ ΠΕΝΙΤΩΝ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος δίδων ἐλεημοσύνην εἰς τρεῖς πτωχοὺς ἀνθρώπους καθημένους χάμω πρὸ αὐτοῦ. Εἰς τὸ βάθος οἰκοδομήματα. Ἡ σύνθεση αὐτὴ ἀπαντᾶται διὰ πρώτη φοράν.

IV. Ἐπιγραφὴ Η ΑΠΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΣΤΟΡΟΣ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νέστωρ καὶ ὁ δήμιος μὲ ὑψωμένην τὴν σπάθην. Εἰς τὸ βάθος οἰκοδομήματα.

V. Ἐπιγραφὴ ΑΓ(ΙΟΣ) ΔΗΜΗΤΡ(ΙΟΣ) ΚΙΤΟΜΕΝ(ΟΣ) ΕΝ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ. Ὁ ἅγιος Δημήτριος διακρίνεται ὄπισθεν σιδηροφράκτου παραθύρου φυλακῆς, ἐνῶ ἔξωθεν αὐτοῦ εὑρίσκεται κοιμώμενος στρατιώτης δεσμοφύλαξ.

VI. Ἐπιγραφὴ [Τ]ΡΙΣ(;) Ο ΑΓ(ΙΟΣ)ΝΕΣΤΩΡ Τ(ΟΝ) ΛΥΝΑΙΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΞΙΦΥ. Ἐπὶ τῆς εἰκόνος δύο θέματα: Ἄνω ὁ ἅγιος Νέστωρ παλεύων μὲ τὸν πρωτοπαλαιστὴν τοῦ Γαλερίου Λυαῖον. Κάτω ὁ Λυαῖος ἐξαπλωμένος νεκρός, μεταξὺ στίχου ὀρθίων ἐμπηγμένων δοράτων. Αἱ δύο ἀνωτέρω σκηναὶ ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ σταδίου τῆς Θεσσαλονίκης.

VII. Ἐπιγραφὴ ΜΑΡΤΥΡΙΟ(Ν) Τ(ΟΥ) ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος καθήμενος ἐπὶ θρανίου καὶ λογχιζόμενος εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν ὑπὸ πέντε στρατιωτῶν. Εἰς τὸ βάθος τὰ οἰκοδομήματα τῆς φυλακῆς.

VIII. Ἐπιγραφὴ ὁ ΑΓ(ΙΟΣ) ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐπὶ ἐρυθροῦ ἵππου, φονεύων διὰ δόρατος τὸν Σκυλογιάννην ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Ξυγγόπουλου, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα αὐτή, παραθέτουμε στὴ συνέχεια τὴν ἀκόλουθη περικοπή (σ. 44 - 45):

«Ἀπὸ τὴν γενομένην λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς εἰκόνος τῆς Μυκόνου ἔγινε φανερὰ ἡ ἰδιαιτέρα της σημασία διὰ τὴν εἰκονογραφίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Φανερὰ ἐπίσης ἔγινε καὶ ἡ εἰκονογραφική της σχέσις μὲ ἔργα τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς, εὑρισκόμενα εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Σερβίαν.

Τὸ ὅτι οἱ ἁγιογράφοι τοῦ 16ου αἰῶνος, οἱ παλαιότεροι τουλάχιστον καὶ οἱ περισσότεροι, ἠκολούθησαν τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, εἶναι ἤδη γνωστόν. Ὁ ζωγράφος ὅμως τῆς εἰκόνος τῆς Μυκόνου παριστάνει εἰς αὐτὴν σκηνὰς σπανιωτάτας, ὅπως ἡ προσευχὴ τοῦ ἁγίου πρὸ τῶν εἰκόνων, ἡ εὐλογία τοῦ Νέστορος μὲ βιβλίον, ἢ καὶ μοναδικάς, ὅπως ἡ παράστασις τοῦ ἁγίου, διαμοιράζοντος τὴν περιουσίαν του εἰς τοὺς πτωχούς. Ἀλλὰ καὶ τὰς σπανίας αὐτὰς σκηνὰς ἐπανεύρομεν εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Ντέτσανι εἰς τὴν Σερβίαν, μνημείου τοῦ ὁποίου ἡ διακόσμησις σχετίζεται ἀναμφιβόλως μὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἡ εἰκὼν τῆς Μυκόνου εἶναι οὕτω, μετὰ τὸν κώδικα τῆς Ὀξφόρδης, τὸ δεύτερον, ὅσον γνωρίζω, μνημεῖον, τὸ ὁποῖον σχετίζεται, ὡς πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, μὲ τὴν Μακεδονίαν καὶ μὲ τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων, ποὺ ἀσφαλῶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἶχε δημιουργηθῆ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν αὐτοὺς νομίζω μᾶλλον βέβαιον ὅτι ἡ εἰκὼν τῆς Μυκόνου προέρχεται ἐκ Μακεδονίας. Ὅπως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου παρετηρήσαμεν, τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἐνισχύει καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῆς εἰκόνος, ἡ ὁποία διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν τότε ἀκμάζουσαν τῶν Κρητῶν ἁγιογράφων».

Τὰ παλιὰ ἔπιπλα. Τὸ μοναδικὸ ἀναλόγιο τῶν ψαλτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ξύλινο ἑρμάρι (διαστάσεων 1,00 × 0,43 × 0,41 μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιστρέφεται τὸ ἀναλόγιο μὲ τέσσερις θέσεις ἀνοικτῶν βιβλίων. Τὰ ὡραῖα λαϊκὰ διακοσμητικὰ ποὺ στολίζουν τὸ σύνολο ἀντέγραψε τὸ 1950 ἡ ζωγράφος Ἴρα Οἰκονομίδου ἀπὸ τὸ ἀναλόγιο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Γιαλοῦ.

Τὸ προσκυνητάρι (διαστάσεων 2,20 × 0,49 × 0,44 μ.), μὲ τὴ φορητὴ εἰκόνα τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (νεώτερη ὄχι ἀξιόλογη) ἔχει τροῦλλο καὶ λαϊκὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο, τὸν ὁποῖον ἀντέγραψε τὸ 1950 ἡ ζωγράφος Νίκη Καραγάτση ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Γιαλοῦ τῆς Μυκόνου.

Τὰ στασίδια τῆς ἐκκλησιᾶς ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ ναὸ (Παναγία Πηγαδιώτισσα) πρὶν λίγα χρόνια.

Μεταξὺ τῶν ἀναρτημένων φωτιστικῶν σωμάτων μὲ λάδι ἢ κερὶ ἀναφέρουμε τ' ἀκόλουθα: Τέσσερις πολυέλαιοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δύο νεώτεροι εἶναι ἀπὸ κοινὸ γυαλί, ἐνῶ οἱ δύο ἄλλοι εἶναι παλαιοὶ ὀρειχάλκινοι καλῆς τέχνης. Ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς προέρχεται ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνώγεια ἐκκλησιὰ τῆς Ἁγίας Μονῆς. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ τέμπλο τῆς Ἁγ. Ἑλένης κρέμονται πέντε κανδήλια, ἐνῶ τρία στὸ τέμπλο τῶν Ἀρχαγγέλων. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχουν ἕξι φορητὰ μανουάλια. Τὰ δύο εἶναι παλιοὶ κηροστάτες, ὁ ἕνας μὲ ἄμμο, ἔργα καλῆς τέχνης λαϊκοῦ σιδερᾶ. Ἀπὸ τὰ ἄλλα τέσσερα τὰ δύο εἶναι μικρὰ ὀρειχάλκινα μὲ ὑποδοχεῖς κεριῶν, ἐνῶ τὰ ἄλλα δύο εἶναι μεγάλα ἐπίσης ὀρειχάλκινα μὲ μιὰ μεγάλη ψεύτικη ξύλινη λαμπάδα τὸ καθένα. Στὰ τελευταῖα αὐτὰ εἶναι χαραγμένο τὸ ὄνομα ΜΑΡΙΑ Ι. ΜΠΕΡΤΟΥ.

Τοῦ παλιοῦ Εὐαγγέλιου τῆς Ἁγ. Ἑλένης τὴ στάχωση σκεπάζουν δύο ἐγχάρακτες ἀσημένιες πλάκες, διαστάσεων 0,37 × 0,26, τῶν ὁποίων ἡ διακόσμηση εἶναι ρωσικῆς τεχνοτροπίας. Στὸ κέντρο τῆς ἐμπρόσθιας πλάκας ὑπάρχει σὲ ὠοειδὲς περίγραμμα χάραγμα, ποὺ εἰκονίζει τὴν Ἀνάσταση, ἐνῶ στὶς γωνιές της ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ οἱ τέσσερις Εὐαγγελιστές. Ἡ ὀπίσθια πλάκα παρουσιάζει τέσσερα ἀσημένια κυρτὰ κουμπιὰ ποὺ τὴν προστατεύουν κατὰ τὴν ἀπόθεση τοῦ Εὐαγγελίου. Στὸ κέντρο τῆς πλάκας αὐτῆς εἰκονίζεται, μέσα σὲ ὠοειδὲς περίγραμμα, ὁ Σταυρὸς μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους. Τὰ δύο ἀσημένια κλειδωτήρια τοῦ καλύμματος εἶναι χαλασμένα.

Τὸ βιβλίο ἔχει 256+48 σελίδες, στὸ δὲ ἐξώφυλλό του (0,32 × 0,23 μ.) καὶ μέσα σὲ πλατὺ πολυσύνθετο διακοσμητικὸ ἔντυπο πλαίσιο ἀναγράφονται:

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ/ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ 'Αντωνίου Βορτόλι μετατυπωθὲν/ Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ δαπάνῃ/'Επιμελῶς τε παρ' 'Αλεξάνδρου Καγκελ/ λαρίου διορθωθὲν/ΚΑΙ ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ/τῷ Μακαριωτάτω καὶ Σοφωιερωτάτω/ Πατριάρχη 'Ιεροσολύμων/ΚΥΡΙΩ, ΚΥΡΙΩ,/ΧΡΥΣΑΝΘΩ/ΤΩ ΝΟΤΑΡΑ/ ≡ /ΕΝΕΤΙΗΣΙ 1737/Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρω/Con Licenza de Superiori, e Privilegio/Ν. Σ/κόσμημα γοργόνα μὲ δυὸ οὐρὲς/ΜΙΜΗΤΑΙ ΕΣΤΕ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ [12].

III. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ

Μὲ τὴ μυθολογικὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ Μύκονο ἀσχολούμεθα γενικὰ σὲ προηγούμενη ἐργασία μας [13]. Σχετικὰ μὲ τὴ θέση τοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου ὁ Μπακαλάκης ἀπεκάλυψε τὸ 1964, ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ προϊστορικὸς οἰκισμός [14]. 'Από τὶς πρῶτες χαρτογραφήσεις τοῦ νησιοῦ τῆς Μυκόνου, τῶν ὁποίων ἀντίγραφα ὑπάρχουν στὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Μυκόνου, ἀντλοῦμε τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες:

Σὲ μιὰ παρουσίαση χάρτου τοῦ Αἰγαίου (Mercator 1584) τοῦ Πτολεμαίου [15] (2ος μ.Χ. αἰ). σημειώνονται στὴ Μύκονο δύο πόλεις. 'Η μιὰ ἀπ' αὐτὲς μὲ ἕνα εἶδος πύργου εἶναι τοποθετημένη σὲ ἀνάλογη παραθαλάσσια θέση μὲ τὸ σημερινὸ Κάστρο.

Κατὰ τὸν γεωγράφο Σκύλακα [16], ποὺ ἔζησε στοὺς χρόνους τοῦ Δαρείου, ἡ Μύκονος εἶχε δύο πόλεις («Μύκονος αὕτη δίπολις»).

Σύμφωνα μὲ ψήφισμα τῶν Μυκονίων τῶν πρώτων Ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ δημοσίευσε ὁ Κουμανούδης, ἡ Μύκονος εἶχε περισσότερες ἀπὸ μία πόλη [17].

12. Τὸ Εὐαγγέλιο αὐτό, ποὺ δώρησε στὴν 'Αγ. 'Ελένη τὸ 1898 ἡ Μαρία Ι. Μπέρτου διατηρεῖται σὲ ἀρίστη κατάσταση, στὸ δὲ ἐσωτερικό του ἀναγράφονται διὰ χειρὸς ἡμερομηνίες γάμων καὶ βαπτίσεων μελῶν τῶν συγγενῶν οἰκογενειῶν Μαλούχου-Μπέρτου-Κυριαζοπούλου ποὺ ἔλαβαν χώραν στὴν ἐκκλησία αὐτή.

13. Βλ. σημ. 2.

14. Ἔνθ' ἀνωτ. «Après la guerre, de très petits tessons préhistoriques et un pithos intact ont été recuellis au Kastro médiéval de Mykonos, aux environs de la Paraportiani. Aujourd' hui le vase se trouve au Musée d'art populaire de Mykonos. V. Kyriazopoulos».

15. Cl. Ptolemei Alexandrini, Geographica Libri Octo par Gerandum Mercatorem MD LXXIV. Βλέπε καὶ L. Gallois, Cartographie de l'île de Délos, faite par l'École Française d'Athènes III, Paris, 1910.

16. Geographi Graeci minores, ἔκδ. Müller, σ. 46 καὶ 58.

17. Στέφανος Κουμανούδης, 'Αθήναιον Β' (1873), 235 κέ. Στὰ ἀποδεικτικὰ τῆς οἰκήσεως τῆς Μυκόνου δὲν περιλάβαμε ἐδῶ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἄραβας γεωγράφος Idrisi ἢ Edrisi κατὰ τὸν ὁποῖον «... puis à 3 milles de celle-ci (Tino), celle de Mikoula (Miconi) qui est d'une étendue plus vaste que n'est l'île de Tino, et où l'on voit une haute montagne, une jolie ville et des habitants». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ μετάφραση στὴ γαλλικὴ λατινικοῦ κείμενου τοῦ 17ου αἰ., στὸ ὁποῖο ἔχει ἀποδοθεῖ τὸ ἀραβικὸ πρωτότυπο τοῦ 1154. Βλ. Amedeo Jambert, Géographie de Edrisi, Paris, 1840.

Ὁ Φλωρεντινὸς Buondelmonti στὴν ἀρχὴ τοῦ 15ου αἰ. εἶχε παραμείνει ἀρκετὰ στὸ Αἰγαῖο. Μὲ ἕδρα τὴ Ρόδο περιηγήθηκε τότε τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ σχεδίασε (μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες) χωριστὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ νησιά του[18]. Στὸ Folio 21 τοῦ χειρογράφου, στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Κάστρου Χώρας Μυκόνου, εἰκονίζεται φρουριακὸ συγκρότημα μὲ πύργους, ἐνῶ στὸ παραθαλάσσιο ὕπαιθρο τοῦ νησιοῦ ἀναγράφονται τὰ τοπωνύμια Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἁγία Ἄννα. Ἔχουν πάρει τὶς ὀνομασίες τους ἀπὸ τὰ ὁμώνυμα ἐκκλησάκια, ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ σήμερα.

Τὸ 1958 συναντήσαμε στὸ Μουσεῖο Correr τῆς Βενετίας σὲ ἀνώνυμο λατινικὸ χειρόγραφο[19] τοῦ 15ου αἰ. σκαρίφημα καὶ σύντομη περιγραφὴ τῆς Μυκόνου. Σ' αὐτὸ εἰκονίζεται στὴ θέση Κάστρο Χώρας Μυκόνου φρουριακὸς σχηματισμὸς μὲ πύργους συνεχόμενος πρὸς λιμάνι μὲ λιμενοβραχίονα, ἐνῶ στὴν ὕπαθρο σημειώνονται οἱ τοποθεσίες Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος, Ἁγία Ἄννα καὶ Ἅγιος Ἰωάννης.

Στὴν ἔγχρωμη ξυλογραφία τοῦ Isolario Sonetti[20] εἰκονίζεται στὴ θέση Κάστρο Χώρας Μυκόνου ἐπιθαλάσσιο μεσαιωνικὸ φρούριο καὶ κρηπίδωμα, ἐνῶ στὸ περιγραφικὸ στιχούργημα per Micone ἀναφέρονται ἕνας μῶλος καὶ ἕνα λιμάνι, μὲ τὸ ὁποῖο συνορεύει ἕνα καστέλλι.

Ἐντοπίζοντες τὸ θέμα στὴν ὕπαρξη ἢ μὴ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν στὴ Μύκονο, καὶ ἑπομένως καὶ στὸ Κάστρο, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἅλωση, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἐκκλησιὲς ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ τοπωνύμια ποὺ ἀναγράφει ὁ Buondelmoti στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ., Ἅγιος Στέφανος, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἁγία Ἄννα, ἀσφαλῶς θὰ προϋπῆρχαν γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθοῦμε πὼς δημιουργήθηκαν καὶ οἱ τρεῖς κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Φλωρεντινοῦ γεωγράφου στὴ Μύκονο.

Στὶς γειτονικὲς Νάξο[21], Πάρο, Ἄνδρο κλπ. ἀφθονοῦν τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, ἐνῶ στὴ πολὺ πιὸ γειτονικὴ Δῆλο[22] εἶχε ἀκμάσει χριστιανικὴ κοινότητα ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. Ἑπομένως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει δεκτὸ ὅτι δὲν ὑπῆρ-

Στὴν παραπάνω περικοπή, πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ παρανόηση, ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα ποὺ περιλαμβάνει ἁρμόζουν πολὺ περισσότερο στὴ γειτονικὴ Τῆνο παρὰ στὴ Μύκονο, ἡ ὁποία ἔχει τὴ μισὴ ἔκταση τῆς Τήνου καὶ δὲν ἔχει βουνά.

18. Christoforo Buondelmonti, Paris Bibl. Nat. Manuscr. Latin No 4825, Folio 21 Miconos.

19. Ἀνώνυμου λατινικὸ χειρόγραφο μὲ τίτλο Insule Archipelagi cum pictura. Museo Civico Correr Conti Dona Dalle Rose Collecamento No. 15.

20. Bartolomeo de si Sonetti (Zamperti) Isolario, Venetia, 1485.

21. Γ. Δημητροκάλλη, Συμβολαὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Νάξου, Ἀθῆναι, 1972, σ. 20 - 21.

22. Anastase C. Orlandos, Délos chrétienne, Bull. de Corresp. Hellénique (1936), 68 - 100. N. M. Κοντολέοντος, Ὁδηγὸς τῆς Δήλου, Ἀθῆναι, 1950, σ. 24. Ph. Bruneau et J. Ducat, Guide de Délos, Paris, 1965.

χαν ἀπὸ τότε καὶ στὴ διπλανὴ Μύκονο χριστιανικὰ λατρευτικὰ κτίσματα.

Πραγματικὰ ὁ Ζίας[23] μᾶς γνωρίζει ὅτι στὸ (βυζαντινὸ) ἐκκλησάκι Παναγία τοῦ Κουζῆ στὴ θέση Πόρτες τῆς Μυκόνου ὑπάρχουν τοιχογραφίες σὲ τρία ἐπάλληλα στρώμματα, γιὰ τὸ πρῶτο (τὸ βαθύτερο) ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἐλπίδες ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

Σημειώνουμε ἀκόμα ὅτι στὴν κατοχὴ τοῦ γράφοντος ὑπάρχει φορητὴ εἰκόνα (0,62 × 0,365 μ.), μὲ πλαίσιο ἐποχῆς (Πίν. 48)) τοῦ Ταξιάρχη (Ἀρχάγγελου Μιχαὴλ), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ προγονικό του σπίτι στὸ Κάστρο Χώρας Μυκόνου, ὅπου σήμερα τὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Μυκόνου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐπιζωγραφήσεων τὸ 1955 ἀπὸ τὸν ζωγράφο Φώτη Ζαχαρίου, τὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς εἰκόνας ποὺ ἀποκαλύφθηκε χρονολογήθηκε τότε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ.

Εἶναι γνωστὴ ἡ γνώμη ποὺ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὸν 19ον αἰ.[24], ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅτι ἡ Χώρα Μυκόνου καὶ τὸ Κάστρο της εἶναι δημιουργήματα τῶν τελευταίων αἰώνων καὶ ὅτι οἱ ἐκκλησιές της εἶναι μεταβυζαντινές[25]. Οἱ ἰδέες αὐτὲς αἰτιολογοῦνται ἀπὸ τ' ἀκόλουθα δεδομένα: Ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφὴ σὲ ὑπέρθυρο ἐκκλησιᾶς τῆς Μυκόνου παλαιότερη ἀπὸ τὸν 17ο αἰ., ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ παλιότερες εἰκόνες τοῦ νησιοῦ εἶναι τῆς ἴδιας περιόδου (δὲν ἦταν γνωστὲς τότε οἱ εἰκόνες ποὺ περιγράψαμε τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Ἁγ. Ἑλένης, οὔτε τοῦ Ταξιάρχη τοῦ ὑποφαινομένου) καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ οἱ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας τοῦ Κουζῆ.

Ἀπὸ ὅσα ὅμως παραπάνω ἐκθέσαμε προκύπτει ὅτι ἀφοῦ στὴν ὕπαιθρο τῆς Μυκόνου ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὴν Ἅλωση χριστιανικὲς ἐκκλησιές, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερο καὶ μέσα στὸ Κάστρο. Τὸ ὅτι δὲν ἔχουν σημειωθεῖ στοὺς παλιοὺς χάρτες οἱ καστρινὲς ἐκκλησιὲς ὀφείλεται στὸ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν παραθαλάσσιων ἐκκλησιῶν τῆς ὑπαίθρου ποὺ ἀναγράφονται σ' αὐτοὺς ἔχουν σημειωθεῖ σὰν τοπωνύμια γιὰ νὰ κατευθύνουν τοὺς ναυτιλλομένους ποὺ πλησίαζαν στὸ νησί, ἐνῶ τὸ Κάστρο ποὺ περικλείει τὶς ἐκκλησιές του εἰκονίζεται σὰν ἑνιαῖο οἰκοδομικὸ σύνολο.

Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν σώζονται ἐπιγραφὲς σὲ ὑπέρθυρα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μυκόνου χρονολογημένες πρὸ τοῦ 17ου αἰ. ἀποδίδουμε στὸ ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχουν ἐξαλειφθεῖ ἕνεκα τῆς μεγάλης φθορᾶς σὲ βάθος ποὺ παρουσιάζουν τὰ μαρμάρινα θυρώματα ἀπὸ τὸν ὁρμητικὸ θαλασσινὸ ἄνεμο, ἰδίως ἐκεῖνα τοῦ παλαιότερου ἀνεμόδαρτου Κάστρου. Τέλος τὴν ἔλλειψη

23. Ν. Θ. Ζίας, Ἐργασίαι εἰς τοιχογραφημένους ναοὺς τῶν Κυκλάδων, Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα Ἀθηνῶν III (1970), 223 - 232, εἰκ. 5, 6, 7.

24. Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδη, Ἡ Μύκονος, ἐν Ἀθήναις, 1912.

25. Δ. Βασιλειάδη, Τὸ ἀχειροποίητο σύμπλεγμα τῆς Παραπορτιανῆς Μυκόνου, «Ἀρχιτεκτονική» 27, Ἀθῆναι, 1961.

εἰκόνων παλαιοτέρων ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἀναφέραμε ἀποδίδουμε στὴ γνωστὴ γενικότερη σπανιότητα εἰκόνων προγενεστέρων αἰώνων καὶ στὴν ἀθρόα ἐξαγωγὴ ἀπὸ τὸ νησί, ἰδίως κατὰ τὸ παρελθόν, τῶν παλιῶν γενικὰ εἰκόνων•

IV. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ὅπως ἀναφέραμε τὸ συγκρότημα ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγίας Ἑλένης ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο ἴσως εἰκονοστάσι τῆς Μυκόνου.

Πραγματικὰ ἀπὸ τὶς πενήντα σχεδὸν μεγάλες ἢ μικρὲς εἰκόνες ποὺ μνημονεύσαμε, οἱ δέκα ἴσως εἶναι σημαντικές, ἐνῶ στὸ σύνολό του ὁ εἰκονογραφικὸς αὐτὸς ἐξοπλισμὸς ἀντιπροσωπεύει χρονολογικὰ πέντε αἰῶνες, ἀπὸ τὸν 16ο μέχρι τὸν 20ὸ, καὶ περιλαμβάνει δείγματα τόσο τῆς κρητικῆς, ὅσο καὶ τῆς μακεδονικῆς ἁγιογραφικῆς σχολῆς.

II. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα τῶν παλιῶν γενικὰ ἐκκλησιῶν τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ἡ βεβαιότητα ὅτι μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἔχουν ἱδρυθεῖ κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὅτι ὕστερα ἀπὸ σχετικὲς ἀρχειακὲς ἀναζητήσεις, ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὶς ἐκκλησιές, ὅπως καὶ ἀφαιρέσεις ἐπιζωγραφήσεων ἀπὸ τὶς εἰκόνες των κλπ., θὰ ὑπάρξουν ἐπὶ πλέον δεδομένα γιὰ χρονολογήσεις ἐντὸς τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

ΒΑΣ. Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

SUMMARY

THE OLD CHURCHES ON KASTRO, MYKONOS

Location in Mykonos island and description of the group of three churches attached into one, generally known as St Helen. Interior arrangement: wood-curved temple and inscriptions on marble floor.

The descriptions of the icons by Prof. A. Xyngopoulos.

Among the 50 icons in St Helen church, which date from the 16th - 19th c., 10 are important and belong to the cretan or macedonian school. More detailed discription is that of the very important icon of St Dimitrios.

There are data that Mykonos some churches date from the Byzantine period.

V. D. KYRIAZOPOULOS

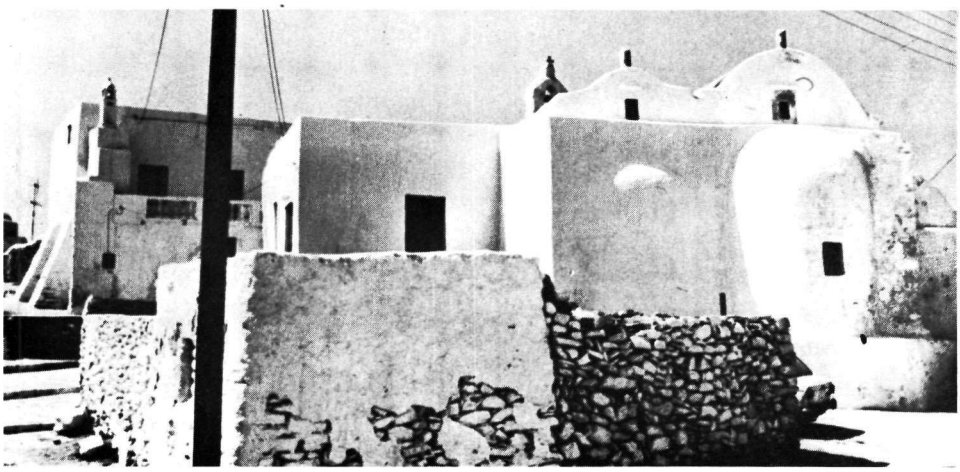

Ἁγία Ἑλένη. α. Ἡ κύρια, δυτικὴ πρόσοψη. β. Ξυλόγλυπτο στὴν κύρια πρόσοψη. γ. Δεξιά, ἡ ἀνατολικὴ ὀπίσθια ὄψη.

α

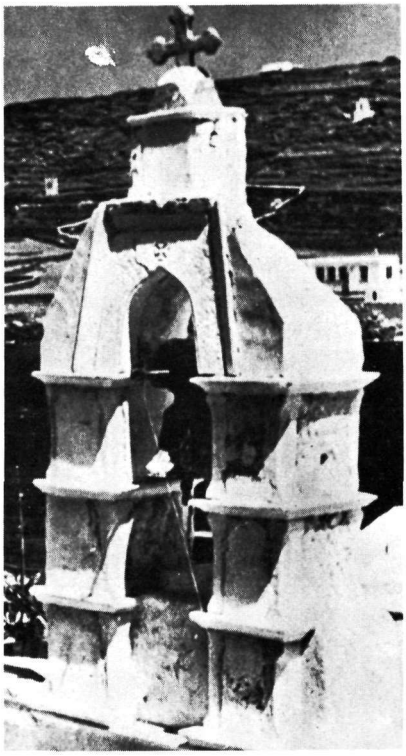

β

γ

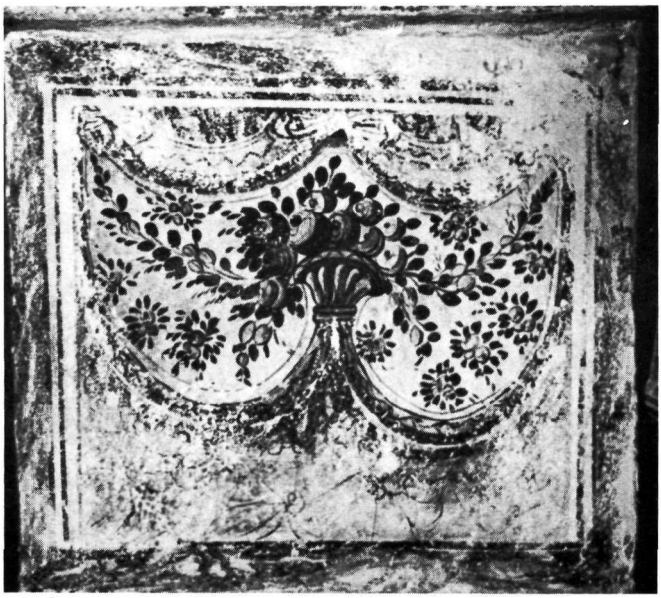

δ

Ἁγία Ἑλένη. α. Τὸ κωδωνοστάσιο. β. Βημόθυρο τοῦ τέμπλου τοῦ κλίτους. γ. Τοιχογραφία Ἁγίας Τράπεζας. δ. Τέμπλο. Λεπτομέρεια ξυλόγλυπτου.

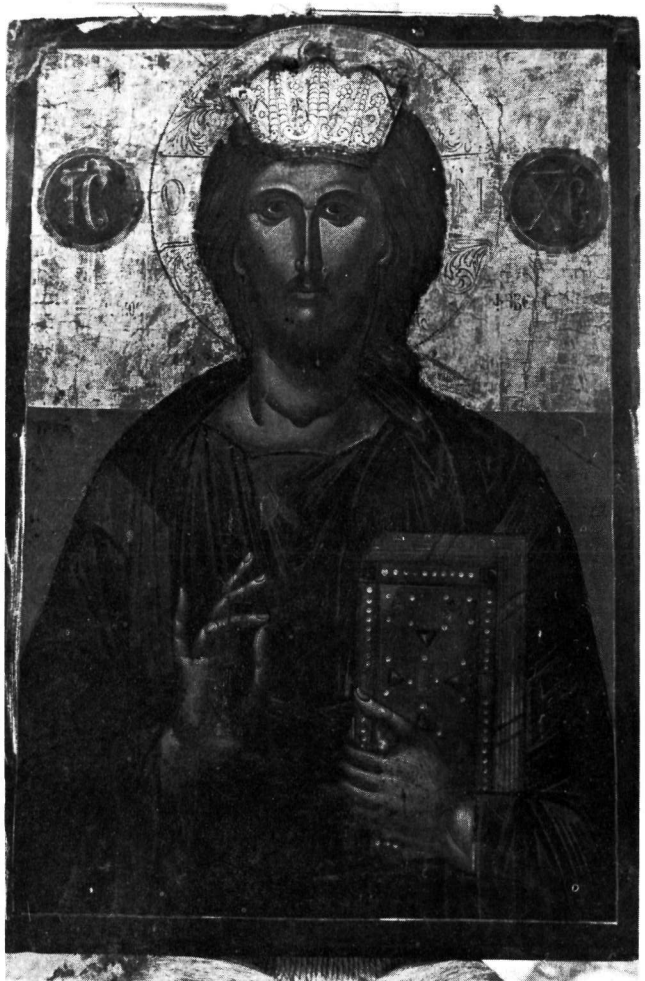

Ἁγία Ἑλένη. α. Βρεφοκρατούσα στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (17ος αἰ.). β. Χριστὸς στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (1560).

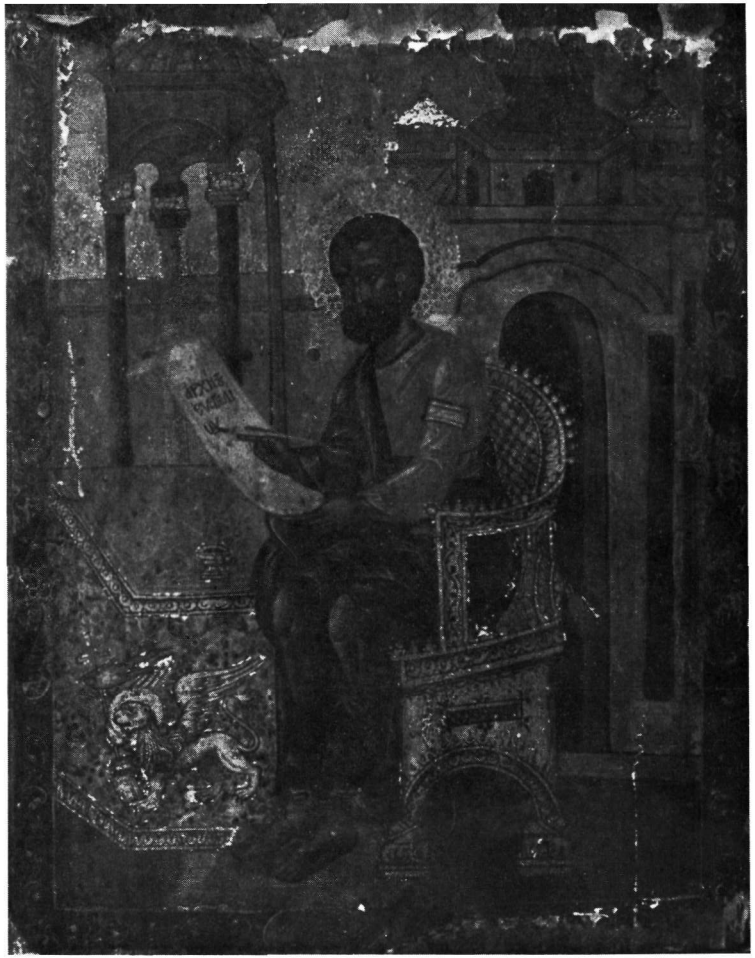

Ἁγία Ἑλένη. α. Ἅγ. Κωνσταντίνος καὶ Ἑλένη στὸ τέμπλο τοῦ κλίτους (1728). β. Ἅγιος Μάρκος, φορητὴ εἰκόνα στὸ κλίτος (18ος αἰ.).

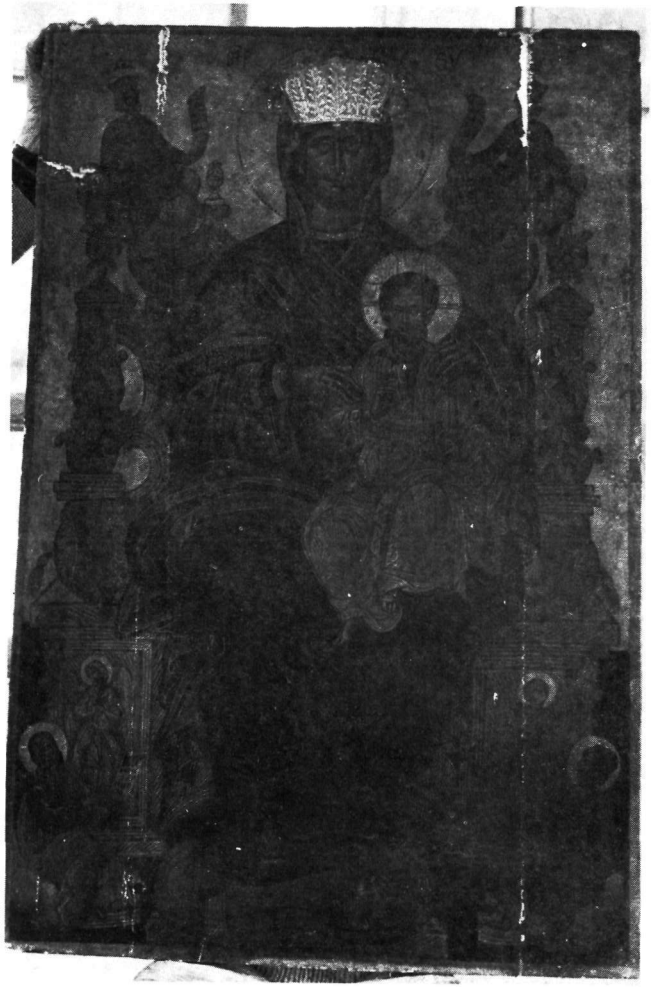

Ἀρχάγγελοι. α. Ἔνθρονη Παναγία μὲ τὸ Βρέφος (τέλος 17ου αἰ.). β. Ἅγιος Δημήτριος, φορητὴ εἰκόνα στὸ κλίτος (τέλος

Ἰδιωτικὴ Συλλογή. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, φορητὴ εἰκόνα.